

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK

MÅNEDSSKRIFT

»Kirke Sølv og Kirkekunst« i Tønder

Olaf Olsen: Vilh. la Cour som borgforsker

Stormflodskatastrofen ved Rejsby 30.8.1923

Nan Chr. Ploug Dahlkild: Madevejsprojektet i Åbenrå

Egon Hansen: Modstandsarbejde i nærbillede

Jørgen Mågård: Grænselandsudstillingen 1973

Henning Jensen: Nordfriesland

Andr. Heisel: En gammel, sønderjysk børneremse

Grænselandsdagbog

AUGUST

8 · 1973

49. ÅRGANG

EGNSVANDRINGEN 1973

På grund af forskellige komplikationer bliver ekskursion nr. 2 ikke som først meddelt gennemført den 15.-16. september, men først den 6.-7. oktober. I øvrigt sker der ikke store afvigelser fra den programskitse, der er bragt i juli-nummeret, kun må det forud oplyses, at Schierensee kun kan modtage 60 personer på hver tur. De øvrige ca. 20 får

til gengæld lejlighed til at besøge det nyrestaureerede Emkendorf. Udvælgelsen sker ved lodtrækning.

Det anslåede deltagergebyr kan ikke holde, fordi vi kun kan få overnatning på det dyre luksushotel »Maritim« i Travemünde. Prisen er nu kr. 220.-.

C. St.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

der udsendes af Historisk Samfund for Sønderjylland som selvstændig publikation, koster 30,- kroner årlig i abonnement (incl. MOMS og forsendelse). Abonnementet og enkeltnumre (3,75 kroner stykket, særnumre beregnes der

dog en højere pris for) kan bestilles hos ekspeditionen, Landsarkivet, Åbenrå, telefon (04) 62 46 83, eller på redaktionens adresse: H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, telefon (04) 52 17 37. Prøvenumre tilsendes gerne og gratis.

I anledning af Tønder Bibiloteks 50-års jubilæum den 9. oktober 1973 udsendes en bog med godsinspektør H. C. Davidsens tegninger fra 1914. Davidsen kaldte de ca. 40 portrættegninger for sit »forbryderalbum«, idet tilblivelsen havde en særlig baggrund:

Ved krigsudbruddet august 1914 blev Davidsen sammen med en række dansksindede mænd og kvinder fra Sønderjyllands vesteregn sat i arresten i Tønder. Senere overførtes de til Flensborg, hvor de fik følgeskab af folk fra Flensborg og fra østkysten. Under forvaringen forkortede Davidsen tiden med at lave blyantstegninger af sine medfanger, derfor betegnelsen »forbryderalbum«.

Blandt de arresterede fra vesteregnet var P. Skovrøy, lensgreve O. D. Schack (Davidsens principal), bagermester Thorvald Petersen, bankdirektør Rossen, Lorens Filskov og Hansigne og Hans Lorenzen fra Ballum. I alt tegnede godsinspektør Davidsen 28 portrætter af folk fra vesteregnet og 11 fra det øvrige Sønderjylland. For den ældre generation og for de specielt historisk interesserede vil det være velkendte navne. Men det er håbet at denne bog i en bredere kreds vil skabe øget kendskab til Sønderjyllands nyere historie og personer.

Bogen bliver på ca. 50 sider. Portrætsamlingen indledes af viceskoleinspektør W. Christiansen, som skriver en kort karakteristik af hver af de portrætterede. W. Christiansen har gennem en lang årrække været medredaktør af Sønderjysk Månedsskrift.

H. C. Davidsens portrættegninger hænger nu på Tønder Museum, hvis portus i 1914 tjente som arrest for de internerede! Tegningerne gengives i bogen i original størrelse, og der er ikke tvivl om at Th. Laursens Bogtrykkeri vil løse denne opgave på fremragende vis.

Bogens oplag bliver begrænset, der regnes med ca. 1.000, hvoraf Tønder Bibliotek udsender godt 100 på selve jubilæumsdagen. Ca. 400 sælges gennem boghandlerne i Tønder og Højer. Vi er derfor interesseret i at tilbyde de resterende ca. 500 eksemplarer til en lav forudbestillingspris.

Hvis De aftager mindst 10 eksemplarer, får De disse til produktionsprisen, 20,00 kr. pr. stk. inkl. moms. Bogladeprisen bliver 28,00 kr.

Virksomheder, foreninger og private kan bruge bogen som gave til bestyrelsesmedlemmer, forretningsforbindelser eller gæster, som de gerne vil give en speciel sønderjysk gave i stedet for blomster eller cigarer.

Jeg håber mange vil benytte sig af tilbuddet, og at mange vil tegne sig for mere end 10. – Bogen er ikke forældet som gave til næste år, men sikkert udsolgt!

Med venlig hilsen

FL. CHRISTIANSEN

Overbibliotekar

.....
KLIP

BESTILLING

Sendes inden den 15. september 1973 til

Tønder Bibliotek

Richtsensgade 10

6270 Tønder

Af godsinspektør H. C. Davidsens »forbryderalbum«
bestilles hermed ..... eksemplarer à 20 kr. inkl. moms.
(Mindste salg 10 eksemplarer).

Navn:
.....

Adresse:
.....

(Evt. stempel)

.....
Underskrift

En interneret ungarer udskar efter befrielsen i 1945 dette smukke Kristushoved og gav det til pastor A. Bork Hansen, Løgumkloster, som tak for hjælp under det ufrivillige ophold i Danmark (fra udstillingen »Kirke Sølv og Kirkekunst, Tønder).

Inventaret fra de vestslesvigske kirker vises i en åben og let overskuelig udstilling i Handelsbankens hus i Tønder. Men lidt udførligere oplys-

ninger på skiltene ved de enkelte genstande ville give de besøgende større udbytte.

KIRKESØLV og KIRKE KUNST

I Handelsbankens hus (Vestergade 14) i Tøndes vises indtil 14. september »Kirke Sølv og Kirkekunst fra vestslesvigske Kirker«. Bankens udstillingsleder, billedhuggerinden fru Anne Lise Rand, har i samarbejde med biskop H. Dons Christensen og landsdelens præster samlet en række kendte og »ukendte« eksempler på sølvarbejder og anden kunst fra kirkerne i Vestslesvig.

En lignende udstilling blev arrangeret i 1969 i København, da man mindedes 350-årsdagen for indvielsen af Holmens kirke. Ved den lejlighed fandt fru Anne Lise Rand gemte og glemte kostbarheder i kirkens gemmer, og det er gået på lignende måde i de vestslesvigske kirker. Sjældenheder, som man ikke anede, man ejede, kom for dagens lys og kan nu ses af alle.

Således fandt fru Rand i et lille gemme bag alteret i Brøns kirke en tornekrone fra 1500-tallet.

Og i Højer kirke lå godt af vejen på en hylde i et skab en gammel alterdug, rigt prydet med venetiansk broderi. Den har været udsat for brand – måske er et alterlys engang væltet, og det øverste af dugen er brændt ved den lejlighed, men selve broderiet er næsten uskadt, og skulle udstillingen give anledning til, at en eller flere ville påtage sig at restaurere den, ville Højer kirke blive en attraktion – et stykke brugskunst – rigere.

En del af udstillingsgenstandene er lånt på Tønder Kunstmuseum, men flest kommer udefra, og der er således mulighed for på en bekvem måde at få overblik over, hvor dygtige de håndværkere var, der fremstillede de ting, man skænkede kirkerne.

Udstillingen er åben hver dag undtagen mandag fra kl. 14–17, og der er gratis adgang.

Den brandskadede alterdug fra Højer kirke med det store venetianske broderi præsenterer sig smukt i montren. Hvem har mod på og lyst til at påtage sig en restaurering?

Foran til højre ligger en søvoblætæske fra 1717, og til venstre står den største alterkalk

(højde 34 cm), som findes i Sønderjylland. Kalken, der er sølvforyldt, hører hjemme i Emmerlev kirke. Man kender ikke mesterens navn – den er usigneret –, men langs foden kan man læse: »Chresten Bording – H. Clavs Pavlli – Chresten Hansen – Emmerlef – Anno 1639«.

Vilh. la Cour som borgforsker

AF OLAF OLSEN

Dr. phil. Vilh. la Cour har udgivet: »Danske borganlæg til midten af det trettende århundrede I-II«. København 1972, og med udgangspunkt i en omtale af det store værk opridser professor, dr. phil. Olaf Olsen, Århus, baggrunden for dr. la Cours videnskabelige og enestående indsats på borgforskningens område, et af de mange emner, der har nydt godt af Vilh. la Cours utrolige arbejdsevne.

Illustrationer og billedtekster er lånt fra artikler om sønderjyske borge, som Vilh. la Cour tidligere har offentliggjort i Sønderjysk Månedsskrift.

Når en 89-årig mand udsender et stort og stateligt værk på næsten 500 sider om et emne, som han har beskæftiget sig med i over halvfjerdsindstyve år, falder ordet »livsværk« let i pennen. I Vilh. la Cours tilfælde ville dette være helt forfejlet. Han har steds virket på mange fronter: nationalt, politisk, som historiker, som topograf, som arkæolog. Skribenten Vilh. la Cour er produktiv som ingen anden, og hans pegasus er en vældig stridshingst, der har tjent ham tro og bragt ham hastigt fra slag til slag gennem et liv, der har været lige så mættet på indhold og omvekslinger, som det har været langt.

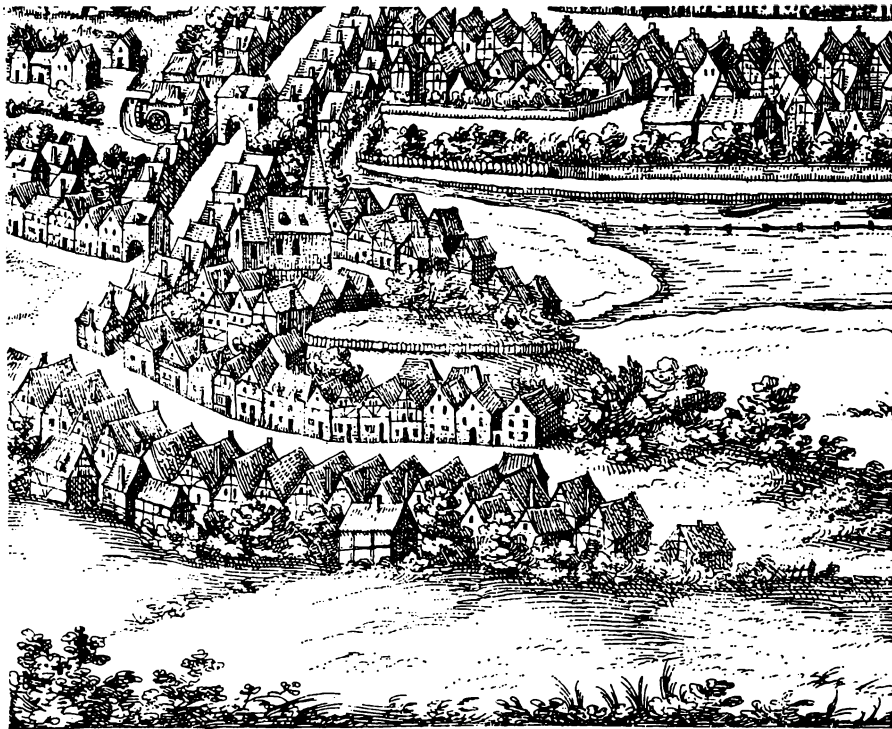
Tobindsværket om de danske borganlæg er heller ikke et livsværk i den forstand, at det synes skrevet af en ærværdig olding hjemme i kakkelovnskrogen. Vel er det erfaringer fra mange årtiers arbejde, der fremlægges for læseren, men det sker med en ildhu, der virkelig er ungdommelig, og med impulsive udfald, der ægger til samstemmen

eller modsigelse. Den kølige eftertanke har aldrig været Vilh. la Cours force.

Lad os da i stedet benævne bogen som det den er: en pionérbedrift af dimensioner. Sammen med kirkerne er borganlæggene vor største og vigtigste gruppe af fortidsminder fra middelalderen. Men medens kirkerne gennem mere end hundrede år har været gjort til genstand for omhyggelige studier, der har engageret et stort antal videnskabsmænd og sat sig spor i titusinder af bogsider – tænk blot på Nationalmuseets gigantiske »Danmarks Kirker« – har ingen før la Cour evnet at sammenfatte vor viden om borgene på et videnskabeligt forsvarligt grundlag.

At borgforskningen måtte halte bagefter, er ikke mærkeligt. Kirkerne står jo endnu, umiddelbart tilgængelige for studium. Borgene er færre, vel halvt så mange af tal som kirkerne, og de er næsten alle reduceret til næsten ingenting. Murene er brudt ned eller tæret bort af det umilde klima, og borgenes jordværker er ofte udjævnede og pløjet ned. Vil man kende borgene, er det ikke nok at betragte deres rester. Man må tage spaden til hjælp, og det fordrer stor indsigt at tolke de arkæologiske levn.

I begyndelsen af forrige århundrede begyndte man så småt at interessere sig for vore borge. De romantiske ruiner appellerede til fantasien, men det kneb med at forstå, hvad de selv kunne fortælle, og de første borgforskere klyngede sig derfor til de ret sparsomme skriftlige vidnesbyrd. Man begyndte nok at grave lidt – vist første gang på Gurre 1832 – men de tidligste udgravninger var famlende og havde i nogen grad karakter af skattejagt, som da Frederik VII,

Flensborg har haft tre borge: Flensåborg, der har givet byen navn, Flensborghus og Duborg. Den sidste kender man ganske godt, de to første må man gætte sig frem til. Tilsyneladende er der tale om tre ret forskellige placeringer. Vilhelm la Cour, der har behandlet beliggenhedsproblemet i Sønderjysk Månedsskrift marts 1970, har taget det op igen i sit værk om danske borganlæg, bind I side 80 og 260.

Vilhelm la Cour mener, at Flenså har fulgt den kløft, hvor nu Toosbüygade løber, og at bykerne med kirke og borg har ligget ved åen; borgen må antages at have ligget på banken ved Mariegade, hvor nu Hjemmet og dets naboparceller lægger beslag på pladsen. Flensåborg har i følge la Cour været et lille anlæg, en vagttårntype, der er indført af Knud Lavard, et velegnet led i vagtholdet overfor venderfaren, men udviklingen krævede noget nyt og større, og det blev til en borg på den anden side af fjorden,

helt inde i dens bund, tæt ved Sct. Hans kirke.

Med hensyn til borg nr. 2, Flensborghus, er vi på mere sikker grund. Vi har endda et billede af det gamle voldsted, som det så ud i 1584. Billedet, der her er vist, er et udsnit af det store Flensborgprospekt i Braunius »Theatrum urbi-um«, og man ser den runde borgbanke med et plankeværk i kreds om den hvælvede topflade. Bag banken ses Sct. Hans kirke og bag denne Angelbogade med byporten. Heller ikke her har der kunnet foretages udgravninger, men i 1957 har man ved hjælp af boreprøver kunnet afsløre en række enkeltheder, f. eks. at der gik en grav mellem borg og kirke, ca. 4 m dyb og 8–10 m bred. Graven menes at have været fyldt med vand fra et lille bækløb, der er gået ud til fjorden, som ses tilbage i billedets højre side med båd og bådebro. Gemt bag graven har borgen ligget, lige til den 1410 blev afløst af Duborg på højdedraget vest for fjorden.

salig ihukommelse, gennemgravede Grønholt voldsted og flyttede vældige jordmasser på Asserbo Slot.

Senere, da arkæologien modnede til, blev udgravningerne mere seriøse og udgraverne mere kompetente. Et vigtigt skridt frem var

P. Haubergs udgravninger af Lilleborg og restaureringer på Hammershus i 90'erne. De blev den indirekte anledning til, at man fattede den plan at udgive et atlas over samtlige danske voldsteder. Hauberg skulle måle og beskrive dem alle, og til at hjælpe ham fandt man en nybagt student fra årgang 1902, Vilh. la Cour, der allerede som gymnasiast havde gjort sig bemærket på Nationalmuseet ved sin levende interesse for borgruinerne.

I syv somre – fra 1903 til 1909 – berejste Hauberg og la Cour sammen store dele af riget i charabanc. Fælles for dem var en dyb kærlighed til de historiske minder, en stor arbejdsevne og grundighed i arbejdets udførelse. Men ellers var de vist forskellige, som nogen kan være. I memoirebogen *To Livs-linier* har la Cour selv givet en levende og morsom skildring af makkerskabet mellem den godmodige og lidt satte ældre mand og den unge brushane, der ville underlægge sig verden i stormskridt, og som hurtigt – og næppe helt uberettiget – følte sig som en solidere funderet borgforsker end sin chef. Hauberg var en alsidig museumsmand og en fremragende møntforsker; i forholdet til borgene var han mere registrator end forsker.

På Nationalmuseet nærrede man store forventninger til den unge la Cour, og endnu medens han var student, arbejdede man på at skaffe ham fast ansættelse i huset. Men det gik anderledes. I løbet af sin studietid blev la Cour stedse mere optaget af nationale og politiske anliggender. Konturerne af manddommens ubændige Vilh. la Cour, som med voldsom kraft kastede sig ud i agitatorisk virksomhed, begyndte allerede at tegne sig. Hvor meget han end elskede sine voldsteder, kunne han ikke forliges med tanken om at skulle leve et stille liv som videnskabsmand. Så tidligt som i 1906 havde samarbejdet med den tålmodige Hauberg knaget, og i 1909 var det slut. Kort efter sin eksamen sagde la Cour farvel til voldstederne og gik

ind i pædagogisk og folkeoplysende arbejde. Men hermed faldt planen om et voldsted-atlas. Med la Cours bistand havde Hauberg beskrevet og målt samtlige kendte voldsteder på Sjælland og Lolland-Falster samt en del af de jyske anlæg. Alene magtede Hauberg ikke at føre værket til ende, og arbejdet gik i stå.

Femogtyve år varede la Cours skilsmisse fra voldstederne. Men gammel kærlighed ruste ikke. I mellemtiden havde han erkendt, at han ikke kunne undvære videnskaben. Hans studier bragte ham langt tilbage i oldtiden – disputatsen fra 1927 handlede således om Sjællands ældste bygder – og i 1935 nåede han atter til voldstederne. Han var nu lektor ved Birkerød Statsskole, og ligesom i årene med Hauberg måtte han lægge sine undersøgelser i sommerferierne.

I de femogtyve år havde voldstedsforskningen ikke stået stille, og netop i 1935 var to skelsættende udgravninger i gang: Poul Nørlunds Trelleborg og Johs. Brøndstedes Borremose. Men den forsker, der mere end alle andre arbejdede med voldstederne, var C. M. Smidt. Han var kommet til Nationalmuseet i 1902, året før la Cours første voldstedsrejser, og havde siden udgravet en imponerende række voldsteder og borganlæg – Kalø, Vordingborg, Kalundborg, Søborg, Ravnsborg, Gurre og Dronningholm. På afstand havde la Cour fulgt dette arbejde med beundring, og tit havde det kløet i hans fingre for at være med.

Nu var chancen der. Med midler fra Carlsbergfondet og overskudet fra et asfaltbal i Nykøbing Sjælland i lommen stod la Cour med en lille arbejdsstyrke på Næsholm voldsted i Odsherred. Det blev til mange somres arbejde: 1935–39, 1941, 1950–54, ialt 11 sæsoner, hvortil kommer mindre eftergravninger i 1956 og 1957.

Egentlig var det et voveligt forehavende, la Cour her begav sig ud i. Feltarkæolog i egentlig forstand var han jo ikke, og selv om han havde fulgt Hedeby-udgravningerne

i 1930 og 1931, var hans kendskab til udgravningsteknik mere af teoretisk end praktisk art. Men viljen havde han til overmål, og færdighederne tilegnede han sig undervejs. Resultatet var overvældende. For første gang på dansk grund så man, hvad et tilsyneladende uanseligt voldsted kan yde af vidnesbyrd og fund, når det undersøges sagkyndigt og til bunds. Publikationen om Næsholm, der udkom i 1961, blev en stor bog på 429 sider. Den er i dag en uundværlig håndbog for alle, der beskæftiger sig med nordisk middelalder-arkæologi.

Når arbejdet på Næsholm trak så længe ud, skyldes det ikke blot opgavens store omfang, man også den begrænsede tid, som la Cour kunne afse dertil. I de første år var det kun de knapt tilmålte sommerferieuger. Så kom krigen og besættelsen, hvor la Cour engagerede sig så dybt i modstandskampen, at han på et tidligt tidspunkt blev fængslet og siden måtte gå under jorden. De første efterkrigsår beherskedes hans tanker og virksomhed helt af det sydslesvigske spørgsmål.

Først i 1949 var han atter tilbage til voldstederne, denne gang for at blive. Ved Carlsbergfondets mellemkomst blev han i stand til at tage sin afsked fra skolevæsenet, således at han – 65 år gammel – nu kunne lægge hovedparten af sin stadigvæk kolossale arbejdskraft i borgforskningen. Poul Nørlund stillede et arbejdsbord til hans rådighed på Nationalmuseets 2. afdeling, hvor han straks faldt så godt til, at man ikke skulle tro, at han havde været væk i 40 år!

Første frugt af denne nye fase i la Cours liv var bogen *Danevirkestudier* fra 1951, der med sin indtrængende analyse af voldanlæggene peger frem mod de senere voldstedstudier. Jævnside hermed blev der tid til en række mindre udgravninger på voldsteder rundt om i riget, de mest bemærkelsesværdige ved Bastrup-tårnet i Nordsjælland.

Endnu dybt engageret i fuldendelsen og bearbejdelsen af Næsholm-udgravningen indledte Vilh. la Cour i 1952 et frugtbart sam-

arbejde med Hans Stiesdal. De gamle planer om et voldstedsværk blev taget op igen, denne gang i en langt mere ambitiøs form end den Haubergske. Foreløbig er det blevet til to store bind i serien *Danske Voldsteder fra Oldtid og Middelalder* – Tisted Amt (1957) og Hjørring Amt (1963) – med omhyggelige og udførlige monografier om de enkelte anlæg, skrevet af la Cour, og med et fremragende opmålingsmateriale, der er tilvejebragt af Hans Stiesdal. I nogle tilfælde har det ved udarbejdelsen af beskrivelserne været muligt at foretage mindre udgravninger på voldstederne for at få rede på uklare foreteelser, og ved dette arbejde har begge forfattere medvirket enten sammen eller hver for sig. Værkets benyttede kunne nok have ønsket, at der i langt højere grad var foretaget udgravninger i tilslutning til udarbejdelsen af amtsbindene. Størstedelen af voldstederne har aldrig været underkastet sagkyndig udgravning, og i den overleverede tilstand er mange vigtige enkeltheder slørede eller ligefrem usynlige. Men det må erkendes, at tanken om systematisk udgravning i forbindelse med voldstedsværket er helt urealistisk. Det ville mangedoble udgifterne og sinke udgivelsen helt formidabelt. Og hertil kommer, at det slet ikke er ønskeligt at grave alt for meget i voldstederne. En arkæologisk udgravning er jo på mange måder en ubarmhertig proces, der ofte indebærer delvis destruktion af det anlæg man undersøger. Man bør derfor altid tænke sig godt om, før man sætter spaden i et historisk mindesmærke, og man bør også altid grave så behersket, at der levnes eftertiden mulighed for at kontrollere resultaterne og udbygge undersøgelserne. Den arkæologiske teknik forbedres jo år for år.

Et udgivelsesarbejde af denne art kalder naturligt på syntesen, og hvert bind indledes da også med en oversigt, hvori amtets voldsteder placeres i kronologiske og typologiske grupper. Når et anlæg ikke selv umiddelbart afslører sin alder – og det gør de færreste –

må man søge at tidsfæste det ved hjælp af tilsvarende voldsteder andetsteds. På samme måde kan man ved sammenlignende studier udnytte kendskabet til typologisk beslægtede voldsteder, når et ufuldstændigt bevaret anlæg skal tolkes. Heldigvis har Vilh. la Cour – som den sande videnskabsmand han er – i hele sit virke bestandig haft syntesen for øje. Derfor måtte amtsbindenes indledningskapitler, hvor kortfattede de end var, påkalde sig overordentlig stor interesse. Thi intet andet sted i dansk arkæologisk litteratur fandtes der sådanne generelle oversigter over voldstedstyper. Selv er jeg gang på gang vendt tilbage til dem med udbytte. Men jeg har også hver eneste gang følt savnet af en virkelig dokumentation for de opstillede grupperinger, der som følge af den knapt tilmålte plads måtte fremstå som postulater.

En lille afhandling i *Historisk Tidsskrift*, *Om studiet af vore danske voldsteder*, fra 1963 læstes derfor med særlig glæde. Her drog Vilh. la Cour et par voldstedstyper frem til nøjere analyse, spændende og kontroversielt. Men den samlede fremstilling af borgtyperne, som man kunne håbe på fra borgforskningens nestor, var dengang end ikke i la Cours tanker. Med uformindsket flid var han gået i gang med at forberede det næste bind, der efter planen skulle udsendes i voldstedsværket: Frederiksborg amts voldsteder.

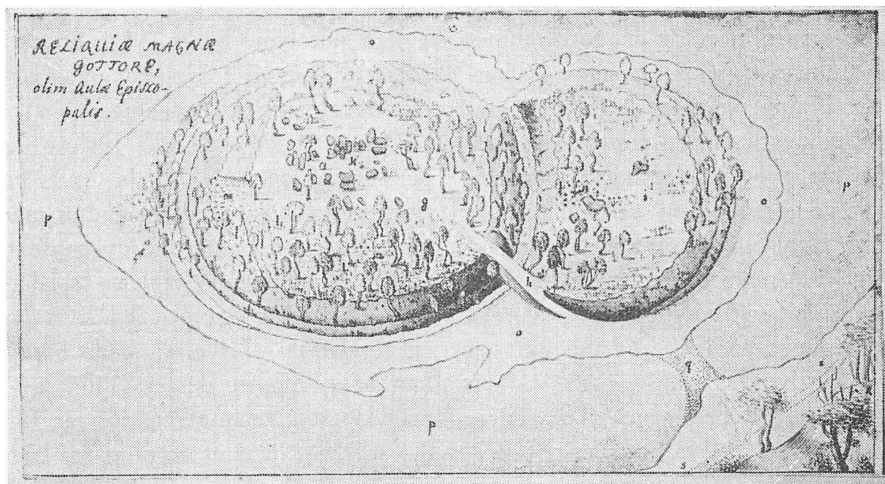
Tilskyndelsen til det nu foreliggende storværk om de danske borganlæg kom udefra. Et forlag henvendte sig til Vilh. la Cour for at få skrevet en oversigt over de danske voldsteder. I form skulle det være en lille »handskerumsbog«, som bilisterne kunne have med, når de kørte rundt i det danske land. Vi, der kender la Cour og regner os for hans venner, kan nok tillade os et lille smil ved tanken herom. Den korte og knappe form ligger bestemt ikke for Vilh. la Cour. Hvorfor er han nøjedes med at beskrive? Aldrig. Det ligger dybt i hans natur at ville drøfte og forklare sine tanker og teser, og hvad

voldstederne angår er disse så talrige, at selv den største bil ikke har plads til dem i handskerummet.

Ikke desto mindre gik la Cour – veloplagt som altid – i gang med handskerumsbogen. Han skrev og skrev, og en skønne dag stod det ham omsider klart, at dette vist ikke blev bogen for bilfolket, men den samlede videnskabelige fremstilling af borgtyperne, som han inderst inde altid havde ønsket at skrive. Fra at være en lille bibeskæftigelse blev bogen nu hans centrale arbejdsindsats, for hvilken selv værket om Frederiksborg amts voldsteder måtte lægges til side. Handskerumsforlaget fik ingenting, Nationalmuseet til gengæld endnu et fornemt værk fra la Cours hånd.

»Danske Borganlæg« er en bog med store dyder. Den største er selve fremlæggelsen af et stort og indtil nu ganske uoverskueligt materiale. Mange af de voldsteder, der beskrives i bogen, har aldrig været behandlet videnskabeligt før, og få har anet deres eksistens. Talrige opmålinger, der hidtil har ligget upåagtet i Nationalmuseets arkiver, er nu draget frem og vil få deres faste plads i al fremtidig borgforskning i Danmark. Selv har jeg i årenes løb set nogle hundrede danske voldsteder. Men jeg har altid følt mig på usikker grund over for de fleste af dem. Først med la Cours nye bog i hånden er det muligt at overskue en række anlægstyper. Kun skade at bogen slutter omkring år 1250. Dette skal ikke på nogen måde bebrejdes la Cour. Bedriften er stor nok, som den er. Men hvor havde det været lykkeligt, om man også kunne have besøgt høj- og senmiddelalderens borganlæg under hans kyndige førerskab.

I bogen fremlægges og beskrives halvhundet hundrede forskellige borganlæg. Til beskrivelserne slutter sig et meget stort antal opmålinger, både ældre og yngre. Her må man desværre notere en alvorlig mangel: alt for mange af planerne mangler nordpil og – hvad værre er – angivelse af målestoksfor-

I året 1722 tegnede generalmajor Zacharias Wolff denne skitse af et voldsted ved godset Falkenberg nogle kilometer nord for Slesvig ved landevejen til Flensborg. Man mener, at Gammel Gottorp har ligget på dette sted, en borg, der havde fået navn af landsbyen Guderup, på hvis jord den lå, medens navnet Gottorp fulgte med borgen, da den blev flyttet ud til Slien.

Vilhelm la Cour, der i sit voldværk har afset en lille halv snes sider til behandlingen af Gammel Gottorp, finder det sandsynligst, at borgen er anlagt kort efter 1181 af bisp Valdemar, søn af Knud i det kongelige trekløver Svend, Knud

og Valdemar, og dermed sønnesøn af den Magnus, der myrdede Knud Lavard. Bisp Valdemar, midlertidig hertug i Slesvig, stilede efter at skubbe Knud Lavards kongelinie (sønnesønnerne Knud og Valdemar, senere med tilnavnet Sejr) fra tronen. Bisp Valdemar blev slået 1192 og indesværret i Søborg. Gammel Gottorp var iøvrigt også en slags søborg, man kaldte det også Waterberg, men senere flyttede bisperne borgen til Slien, og 1268 overgik det nye Gottorp ved mageskifte til hertugslægten, der indskrev navnet i Sønderjyllands historie.

hold og afstanden mellem højdekoterne. Dette reducerer deres brugsværdi meget betydeligt. La Cour havde fortjent at have en »neger« til at hjælpe ved bogens praktiske tilrettelæggelse.

Bogens anden store hoveddyd er dens synteser: opstillingen af borganlæggene i kronologiske og typologiske grupper, nøje knyttet til en redegørelse for de inden- og udenrigspolitiske forhold, der er baggrunden for de forskellige borgtypers opståen og udvikling. I betragtning af, at kun de færreste af de beskrevne voldsteder nævnes i de skriftlige kilder, og at endnu færre er sagkyndigt undersøgt ved udgravning, må syn-

teserne selvsagt ofte blive dristige. Men la Cour inddrager med sikker hånd en lang række udenlandske borganlæg i sin argumentation, og gang på gang må læseren nikke bifaldende. Sådan må det have været. Det undrer kun, at la Cour ikke har inddraget sine egne Danevirke-resultater, og at han ikke gør brug af de tidlige byvolde.

Det ville dog være mærkeligt, om man i selskab med så mange synteser kunne tilslutte sig dem alle. Personligt er jeg mest betænkelig ved tolkningen af de småborge, som la Cour introducerer under betegnelsen *warth-anlæg*, og som han med stor overbevisning fastslår, at Knud Lavard har indført

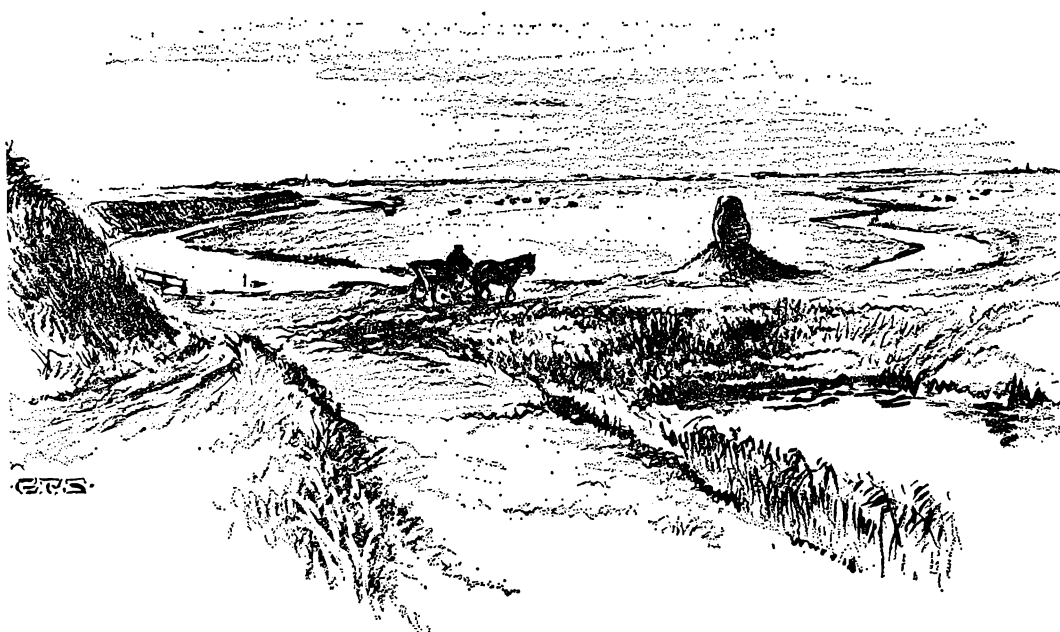
på dansk grund. Det er en spindelvævstynd historisk rekonstruktion, og det forekommer mig, at la Cour gang på gang sætter kikkerten for det blinde øje, når dette eller hint anlæg skal udnævnes til en warth. Mest påfaldende er dette ved behandlingen af motte- og bailey-anlægget Søborg ved Strib, som først ved en tvivlsom fortolkning af en passus i Kong Valdemars Jordebog omdøbes til Vordborg og dernæst uden ét eneste arkæologisk holdepunkt angives at have haft en fortid som warth.

Et andet punkt, hvor jeg må tilkendegive min dybe uenighed med la Cour, er opfattelsen af en række borganlæg som led i en »vel gennemtænkt koordineret plan« fra det 12. århundrede til bevogtning af den vigtige landevej fra Roskilde til Øresund ved Helsingør. Det drejer sig om tre borge: Flynderborg syd for Helsingør, det ældste Søborg samt Bastrup-tårnet. Flynderborg vil jeg se bort fra, da den postulerede datering til 12. årh. er aldeles ubevislig. Det ottekantede tårn på Søborg er derimod gammelt nok. Men hvorledes kan et isoleret tårn på en lille holm, hvortil der kun er adgang fra søens østbred, beherske en vej, der løber vest om den store sø? Fra tårnet var der henved en kilometer i robåd over til landevejen! På samme måde må jeg betvivle, at Bastrup-tårnet skulle have haft til opgave at kontrollere passet mellem Bastrup og Bure sø. Havde dette været tilfældet, ville stenbygningen nok have ligget ved passet og ikke ved Bastrup søs nordre bred, 900 meter derfra. La Cour nævner selv den mulighed, at den Ebbo de Bastetorp, der nævnes i kong Niels' gavebrev, er identisk med Skjalm Hvides søn Ebbe. Da Hvide-slægten siden vides at have gods i sognet, og da Ebbe – som ligeledes fremhævet af la Cour – i det mindste havde den tilknytning til egnen, at Svend Grate gjorde ham til custos i Roskilde, kan dette identifikationsforsøg ikke uden videre afvises. Hvorfor da ikke opfatte Bastrup-tårnet som bestanddel af en af Hvide-slægtens stor-

gårde? At denne mægtige slægt evnede at bygge sine egne borge, viste Ebbes brorsøn Esbern Snare til fulde ved anlægget af Kalundborg nogle årtier senere.

Denne kritik skal ikke tilsløre den store beundring, jeg nærer for la Cours bog, hvis tredje store hoveddyd jeg endnu mangler at nævne: bogen er ganske overordentlig vel-skrevet. Ikke uden selvfølelse fastslår la Cour i forordet: »Det er ingen fejl, hvis det lykkes en forsker at skrive, så både lærd og læg kan have udbytte deraf«. Vilh. la Cour vil utvivlsomt give mig ret, når jeg tilføjer, at det sandelig også er en pligt for både historikere og arkæologer at udtrykke sig således, at lægfolk kan tilegne sig deres forskningsresultater. Vi behøver jo ikke noget fagsprog for at kunne udtrykke os koncist, og vi er ydermere begunstigede derved, at store kredse i offentligheden vitterligt følger vort arbejde med interesse.

Men selvfølgelig er det ikke alle historikere, der evner at skrive, så det fænger hos den læge læser. Vilh. la Cour kan. Hans temperament og medleven træder stærkt frem, når han harmes over »den ubehagelige bandit Harald Kesje«, harcellerer over »de vendiske pirater« og i den grad identificerer sig med Absalons krigskarle, at han skriver (fremhævelsen min), at »for os var Grønsund den bekvemmeste udfaldsport, når vi ville gøre gengæld ved vendertogter«. Det er engageret historieskrivning, så det batter! Som historiker af den weibullske skole burde jeg nok vrisse derover, men når forfatteren er la Cour, hører den slags ligesom til. Jeg vil hellere hæfte mig ved, at det samme stærke engagement også træder frem, når det gælder rent faglige spørgsmål, og at Vilh. la Cours klare og levende fremstillingsform ikke blot gør det let at følge de ofte komplicerede udredninger, men også tilskynder læseren til at gå ind i debatten og selv tage stilling til problemerne. Det er hoveddyd nummer fire.

Mindestenen ved Rejsby Sluse. Tegning af Gerda Ploug Sarp.

Stormflodskatastrofen ved Rejsby 1923

Ved lov af 10. maj 1922 bemyndigedes ministeren for offentlige arbejder til at lade anlægge et havdige fra Vester Vedsted til Søndernæs. I foråret 1923 begynder arbejdet, men stormfloden den 30. august bryder igennem ved Rejsby sluse, hvor landet endnu ligger ubeskyttet mod havet. I november 1924 er diget færdigt, og den 28. juni 1925 afsløres en mindesten for de 19, der omkom under stormfloden.

Amtmand, lensgreve O. D. Schack talte ved afsløringen:

Når vi samles idag på dette sted, er det, som om to år udslettes af vor hukommelse – vi genoplever i fællesskab, men enhver dog ene

med sine minder det, som vi aldrig kan glemme, om vi end bliver nok så gamle. Ud fra mine personlige følelser og erindringer er det, at jeg gerne vil sige et par ord.

Hvem skulle have troet, at de enkelte vindkast, jeg hin dag lagde mærke til, mens jeg sad i Tønder, skulle være forløberne for en sådan naturkatastrofe. Vel blev vi alle hurtig klar over, at dette ikke var en almindelig sommer-blæst – træerne svajede hid og did i stormen og så så underligt fremmede ud, når vindens tag blottede stammerne og hovedgrenene.

Faldende grene og brag fra væltende træer vidnede om, at der var noget alvorligt på færde, men hovedindtrykket var dog dette, at stormen virkede så voldsomt, fordi træer-

*Fotografi af mindestenen ved
Rejsby Sluse. Afsløringen fandt sted
28. juni 1925.*

ne endnu bar alt deres løv og derfor var langt mere udsatte, – at man ikke havde ænset den mere end hvert andet uvejr, hvis stormen var kommet om efteråret. Vel havde jeg gerne spurgt nyt fra Rejsbydiget, hvor vind og vand muligvis kunne volde skade, men telefonledningerne var jo hurtigt kommet i ulave, og der var intet andet at gøre, end at vente til næste morgen.

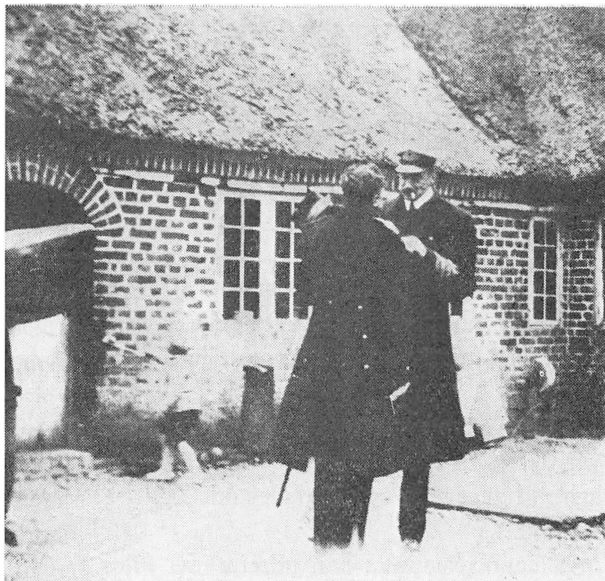
Den kom med solskin og stille vejr, og med den meget nyt om stormens hærværk. Det var ikke andet, end hvad man havde ventet sig, og nu var det overstået – men fra Rejsby kunne man stadig intet få at vide. Og så kom det, der bevirkede, at disse små oplevelser endnu står så levende for mig, og aldrig vil gå af minde, fordi de blev knyttet til noget så stort og alvorligt, at der ikke i vor levetid var sket noget lignende her på vestkysten.

Ved tolvtiden ringede telefonen: Ved Rejs-

by skulle der være druknet en tyve mennesker – helt bestemt kunne man endnu ikke opgive tallet. Det er da umuligt! Hvordan kan sådan et rygte blot opstå? Det må dog hurtigt kunne opklares! Men så lød stemmen i telefonen igen. Det var ikke til at misforstå – så er det utrolige dog sandt! Bare man dog havde anet det i går og kunne have været der i nærheden, selv om man ikke kunne hjælpe! Hvad nytter det, at det nu går i strygende fart ad Rejsby til, byen, hvis navn fra nu af vil være knyttet til denne sorgens dag. I nærheden af ulykkesstedet er der mange cyklister på vejen. Ved Truels Jensens gård holder der vogne, står folk omkring, erfarer man det, vi nu alle kun alt for godt ved.

Man er igang med den tunge høst – en del af ligene har allerede fundet en foreløbig hvile i stationskroens sal – en vogn med sejlbug over kommer langsomt kørende – der veksles ord – en sagte, højtidelig hvisken.

*Christian X i samtale med
amtmand, lensgreve O. D. Schack.
Foto 1927.*

Presseningen løftes og lægges varsomt ned igen – vognen kører videre, men derude mod vest, hvor saltvandet endnu står og ikke kan finde tilbage til havet igen, leder man stadig, hvor man kan komme til – efter det, man ved må findes derude indfiltret i pigtrådshegn, eller skjult under vandet i grøfter og huller.

At naturen med så få midler kan frembringe et så knugende indtryk. – Det er jo intet hav, kun nogle få tønder land, dækket med vand – og der i baggrunden digets høje linie, og hvor det hører op et ledningstårn, der hælder og dog! Skønt solen skinner, er der en sådan storladet uhyggestemning over landskabet, at det overvælder. Endnu mægtigere bliver indtrykket den næste dag. Himlen er grå, digets profil fortøner sig i gråt og ledningsmasten skimtes som en grå streg i den drivende regn; linierne synes større og strengere, og stilheden tynger som de regntunge skyer. Igen kører en vogn forbi med en pressenning over, hvorunder der anes et menneskeligt legeme. Hovederne blottes, mens regnen driver, og »tavs sidder døden på de tavse vande.«

Det er, som om man var stillet overfor ham, så ham lige ind i øjnene på en anden måde, end vi ellers er vant til det i vor moderne tid. Hvordan kan det ellers være, at dette tab af menneskeliv griber så sælsomt om hjertet og knuger sindet? – Vi har jo alle stået ved dødslejer, og det er ikke længe siden, at landet har været vidne til Vigerslevkatastrofen, »Ulv Sund«s forlis, »Thor«s kæntring. Måske fordi vi altid spørger efter årsagen – og den er ofte så ligetil: Et fejl-agtigt stoppesignal, et skib, der er forkert eller for stærkt lastet. Sorgen og deltagelsen bliver ikke mindre for det, men uhyggen forsvinder med forklaringen.

Men her står vi ganske uforstående overfor det ufattelige. Hvorfor skulle denne storm slippes løs på en årstid, hvor den ellers er bunden? Hvorfor skulle havet, stik imod al beregning, stige højere og højere efter flodtid, for at narre og fange mennesker? Var det ikke, som om døden, som i middelalderens dødendans, havde fået skikkelse og vilje, var kommet ridende ind med stormens kast på de frådende bølger for at fange sit bytte. Ud af en sådan stemning må middel-

alderens klagesang »Media vita« være opstået:

Midt i livet ere vi
udi dødens våde.
Hvo er den, der kan os frie,
give liv og nåde.
Du herre Christ alene.
Hellige Herre Gud, hellige stærke Gud.
Hellige barmhjertige frelser, Du evige Gud.
Lad os ej fordærves i den bitre dødens nød.

Hvem kan give svaret. Ikke den grå himmel
over det salte vand, der langsomt siver til-
bage til havet igen og efterlader ødelæggelse
i sit spor.

At mennesker intet kan udrette, det føler
man kun alt for godt – desværre – når man
har stået i et hjem, der har mistet sin for-
sørger, og så gerne ville hjælpe og ikke kun-
ne. Og så kom svaret dog. Det tror jeg, vi
alle følte, der hørte prædikenen ved begrav-
elsen i Rejsby kirke: – En af de døde, sagde
præsten, var fundet med foldede hænder.
Nok bragte det os dødens gru endnu nær-
mere, at man kunne være ved fuld bevidst-
hed i sådan et øjeblik, ikke til det sidste var
optaget af at kæmpe for at bjerge livet, men
at være klar over, at her var der ingen men-
neskelig hjælp eller redning – kan der tæn-
kes noget alvorligere –, og så lyder det dog
så underlig mildt og trøstende, at hænder
fandt hinanden i bøn. Den gud, der er så
stærk, at han kunne tvinge de hænder sam-
men, er han ikke også stærk nok og god nok
til at hjælpe, og kunne et menneske henven-
de sig til ham i et sådant øjeblik, kan vi så
ikke også gøre det uden at fortvivle!

Budskabet om ulykken fløj over hele lan-
det og vakte sorg og deltagelse, hvor det

kom frem. Det standsede ikke ved lande-
grænsen, medfølelse tanker fulgte med, da
den sørgelige nyhed sendtes langt syd på.
Menneskehjælp formår så lidt, men det er
dog smukt, når mange hjerter banker i takt,
ikke kun af deltagelse, men fordi de, der
mindes her, led døden i menneskehedens tje-
neste som pionerer i kamp mod naturmag-
terne.

De, der falder i kamp, hædres jo frem for
dem, der dør i deres senge, som mennesker
gør flest, men den kamp er den hæderfuldste,
hvor ikke mennesker står imod mennesker,
men mod naturens kræfter for at vinde nyt
land for mennesker at bo og bygge på. De
laurbær, der vindes i den strid, plettes ikke
af medmenneskers blod, men dugges af tak-
nemmelige tårer. Og nu står stenen her på
ulykkesstedet, men i læ bag det skærmende
dige i engens frodige blomsterflor på den
jordbund, der vristedes fra havets vælde,
som et vidnesbyrd om, at ofret ikke var for-
gæves.

Menneskehedens bog, der står skrevet i
sten på vore kirkegårde, læses som oftest
kun flygtigt, hvis man i det hele taget skæn-
ker den et blik. Selv de mindesmærker, der
midt i vore byer og landsbyer fortæller om
verdenskrigens ofre, kan i døgnets travlhed
ikke altid vinde ørenlyd for deres alvorlige
sprog, men her står en granitblok langt fra
menneskeboliger, og selv om der går hun-
dreder af år, vil ingen nærme sig dette sted
uden at føle sig grebet af menneskelivets for-
krænkelighed, der drager tanken opefter, og
uden at sende en tak til dem, der døde for at
skabe bedre vilkår og tryghed for mennesker
der, hvor hav og storm før drev deres spil.

Ære være deres minde.

Palle Nielsen: Med ryggen mod kysten. Fra Orfeus og Eurydike. Kbh. 1964. (Hans Reitzel).

Åbenrå følger med „udviklingen”

AF NAN CHR. PLOUG DAHLKILD

Stud. mag. Nan Chr. Ploug Dahlkild, København, kritiserer byplanlægningen i Åbenrå og advarer mod realiseringen af dispositioner, der i lighed med det delvis gennemførte Madevejsprojekt ødelægger bevaringsværdige bydele og særprægede miljøer.

De seneste års udvikling har taget hårdt på flere miljøer i og uden for Åbenrå. Som i andre danske provinsbyer er det særlig gået ud over de ældste bydele i centrum og omegnens natur. Et af de største indgreb – både det mest iøjnefaldende og det mest kostbare – har nok været opførelsen af parkeringsanlægget med tilhørende betonmur bag Sto-

regade, Madevejsprojektet eller den såkaldte »grædemur«. Her på bybakken var der tidligere købmandsgårde og bag dem haver med mindre bygninger og store træer. Andre indgreb er dog også alvorlige, f. eks. fjernelsen af den karakteristiske husgruppe på hjørnet af Klinkbjerg og Barkmøllegade og planerne om fjernelse af Vestergades nordside.

En tilbundsgående undersøgelse af baggrunden for disse projekter måtte tage en række emner op. For det første måtte man analysere den lokale økonomiske og politiske struktur og i fortsættelse heraf den egentlige planlægning, herunder planlæggerens motiver og kendskab både lokalt og ikke mindst

på den københavnske tegnestue, der har haft væsentlig indflydelse på udarbejdelsen af Åbenrås dispositionsplan.

Desuden måtte man bore i den »udviklings«ideologi, som projekterne er indhyllet i, og som blandt andet er kommet til udtryk i dagspressen. Den udvikling, som disse projekter repræsenterer, bliver betragtet som den eneste mulige, nærmest som en naturlov, menneskene må rette sig efter. Den fremtræder som »udviklingen« i det hele taget. Tilsyneladende findes der ikke andre udviklingsmuligheder. Jydske Tidende skriver f. eks. 1. 11. 1970 om Barsø-boernes eventuelle modstand mod at drive landbrug på øen i forbindelse med planerne om et nyt feriecenter: »Kan det end måske være svært for beboerne på nuværende tidspunkt at omstille tankerne i slige baner, skal nødvendighedens hårde lov nok til sin tid skubbe på.« Også Madevejsprojektet er blevet omtalt på lignende måde.

Udviklingsideologien skjuler, at det er menneskene selv, der skaber den historiske udvikling og dermed også den udvikling, vi er inde i for øjeblikket. Der er ikke tale om en forudbestemt naturnødvendig udvikling, der ikke kan ændres. Argumentet, at man er nødt til at følge med »udviklingen«, er derfor ikke noget argument, men udtryk for en tilsløring af andre faktiske muligheder – derfor anførselstegn. I stedet er midlerne blevet mål i sig selv. Linierne fra den nuværende udvikling forlænges automatisk.

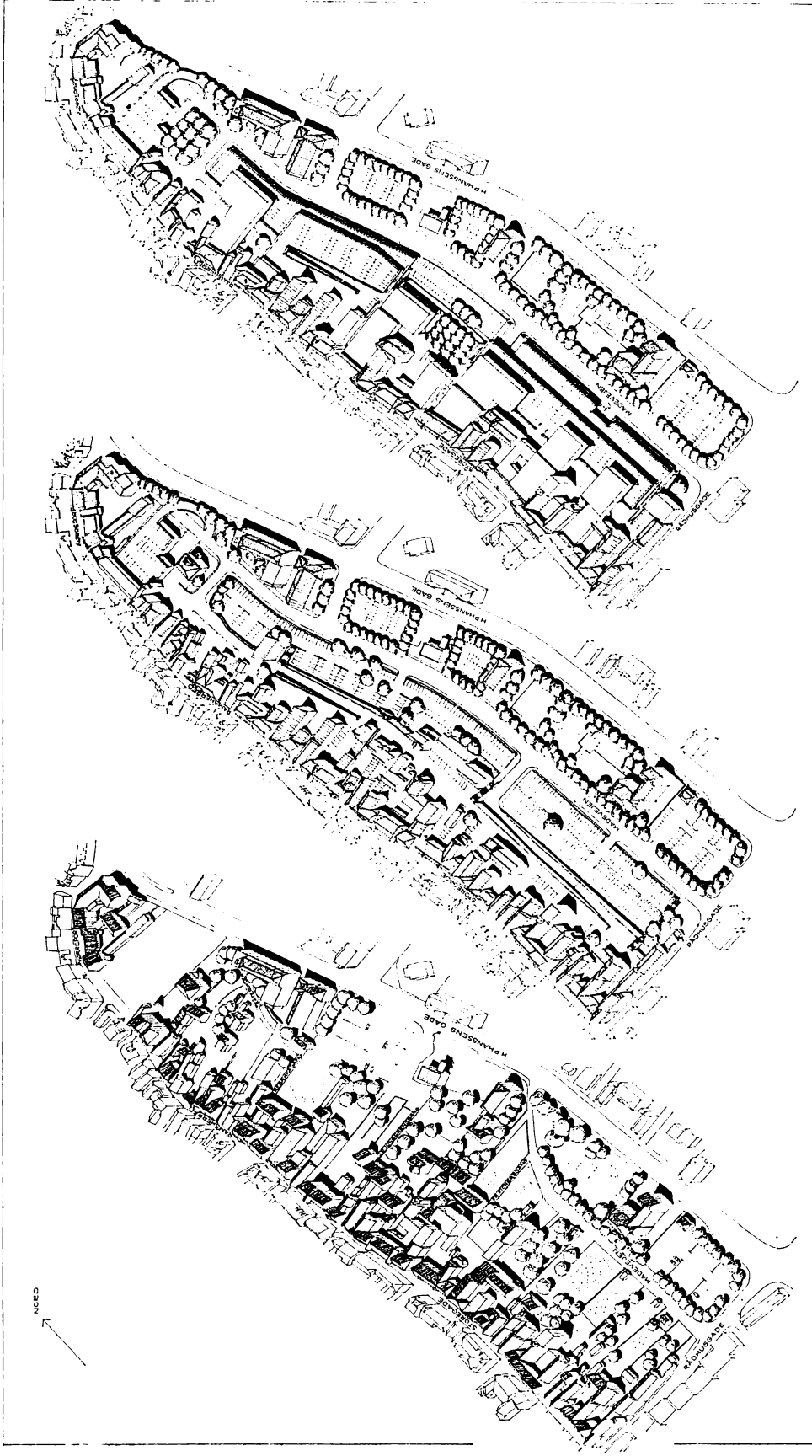
Men tilbage til de konkrete forandringer i Åbenrå. Som ovenfor nævnt ville en samlet undersøgelse af planlægningen blive ret omfattende, så jeg har valgt at koncentrere mig fortrinsvis om Madevejsprojektet i forbindelse med den officielle kommunale planlægning, som den kommer til udtryk i Dispositionsplan for Åbenrå Kommune 1962 og de reviderede tillæg Åbenrås indre bydel fra 1967 og Vej- og trafikforholdene fra 1968. Da Madevejsprojektet er gennemført, i hvert fald størstedelen af 1. etape, ser jeg ingen

grund til at komme ind på de alternativer, der tidligere var mulige. Til gengæld vil jeg prøve at klarlægge, hvor spinkelt grundlaget var for at sætte det omfattende projekt i gang.

Dispositionsplanen fra 1962 indledes ligesom de senere revisioner fra 1967 og 1968 med forord af daværende borgmester, nu amtsborgmester Erik Jessen, hvori han bl. a. går ud fra stigende motorisering og butikskoncentration, men derudover rummer forordene ingen samlet målsætning. I selve planerne erstattes en eventuel målsætning af et righoldigt tabel- og prognosemateriale. I dispositionsplanen fra 1962 findes ganske vist enkelte sider om den historiske udvikling (Disp. 62 s. 3f og 7f), der i øvrigt er udmærkede i forhold til mange andre dispositionsplaner. Men den historiske udvikling er ikke sat i sammenhængende forbindelse med byplanens udvikling, og den historiske viden anvendes tilsyneladende ikke senere hen. Derefter dominerer prognoserne.

Baggrunden for prognosematerialet omtales kort eller slet ikke. Prognosernes udvikling betragtes næsten allerede som fakta. Der tages forbehold med hensyn til deres usikkerhed (Disp. 62 s. 16), men der tages ikke i nogen af dispositionsplanerne stilling til udviklingens ønskelighed. I dispositionsplanen fra 1962 s. 57–59 og i revisionen fra 1968 s. 3 vises den fremtidige trafikudvikling ved prognoser. Det viser sig, at prognosen fra 1962 ikke har beregnet biltætheden højt nok i forhold til 1968, men det rettes ved, at 1968-prognosen accelereres yderligere. Konsekvenserne af denne udvikling, f. eks. støj, luftforurening og øget parkeringsbehov, drøftes ikke. Andre trafikmuligheder omtales heller ikke. En igangværende udvikling bliver derved et mål i sig selv. I stedet for at vælge en udvikling ud fra dens konsekvenser, lader man prognoseudviklingen bestemme konsekvenserne.

Det er således på grundlag af prognosernes behov, at man har skabt Madevejspro-

OMRÅDE F
 Eksisterende forhold,
 figur a

OMRÅDE F
 Forslag til regulering,
 1. etape, figur b

OMRÅDE F
 Forslag til regulering,
 - andenlig udbygning

*Bybakkens oprindelige karakter og Mødevejsprojektets 2 etaper. 1. etape, der påbegyndtes 1969, er endnu kun delvis udbygget, bl. a. mangler fær-
 diggørelsen af den nordlige del. 2. etape, som omfatter opførelsen af parkeringshuse, ligger foreløbig ud i fremtiden.*

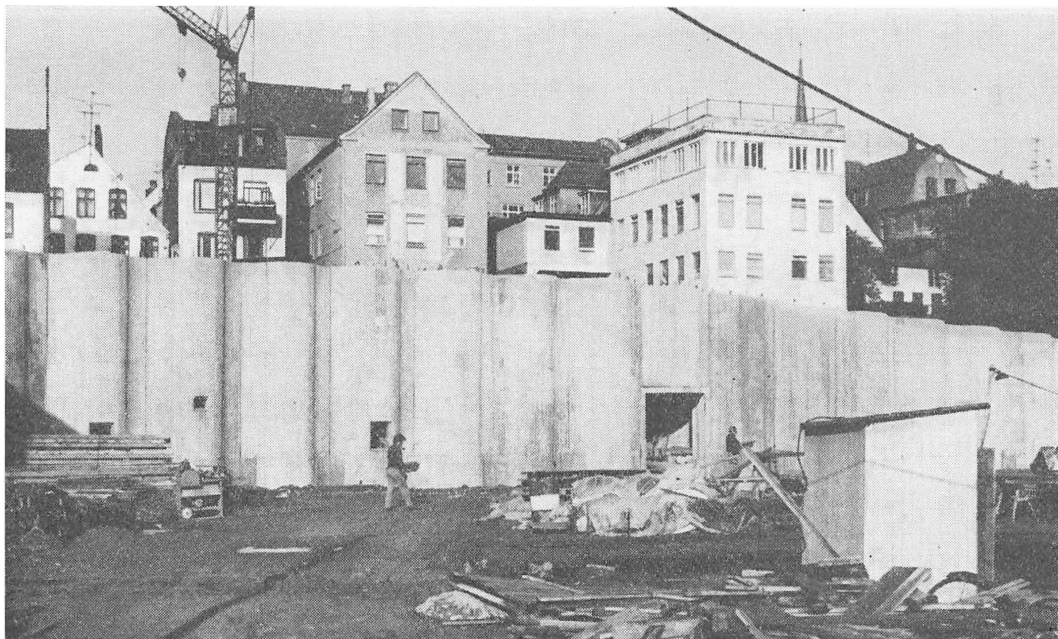
Den gamle Madevej mellem bybakken og Genforeningshaven. (Byhistorisk Arkiv).

jektet. I 1962 havde Åbenrå i bykernen ca. 300 parkeringspladser, og man regnede med et fremtidigt behov på ca. 1000 (Disp. 62 s. 73). I 1968 var man nået op på 1049 parkeringspladser i hele byen, men man beregnede da behovet omkring år 2000 til over 3000 parkeringspladser (Disp. 68 s. 29–31). Måden, hvorpå man er nået frem til dette tal er betegnende. Det bygger på det beregnede butiksareal. »I forhold til en befolkning i år 2000 på 30–35.000 må et butiksareal på 40–50.000 m² skønnes rimeligt.« – »Til 40–50.000 m² butiksareal bør der (ved fuld motorisering) være 80–100.000 m² parkeringsareal, d. v. s. ca. 3000 parkeringspladser. (Dette tal skulle dække såvel kundeparkering, som kan være placeret i nogen afstand som langtidsparkeringspladser)« (Disp. 68 s. 30). Her er byudviklingen altså indirekte dikteret af kommercielle behov, der er indbygget i prognoserne.

Madevejsprojektet blev planlagt og gennemført som led i at nå op på de 3000 parkeringspladser. Fuldt udbygget – med parke-

ringshuse i flere etager – vil det rumme 1200 parkeringspladser: 4 gange så mange som i hele bykernen i 1962. Projektet er et eksempel på, at prognoserne kun tilsyneladende er neutrale og ikke går ud fra en samlet vurdering af menneskelige behov. Grønne områder indgår f. eks. ikke i prognosematerialet.

Dispositionsplanens tekst vakler mellem en vagt formuleret humanisme og prognosernes kontante krav om parkeringspladser. I dispositionsplanen fra 1962 (s. 44) omtales området som meget bevaringsværdigt: »Fra området langs H. P. Hanssensgade er der dog endnu bevaret en meget værdifuld udsigt op mod bykærnen. Herfra ser man bebyggelsen langs Storegade rejse sig på toppen af bybakken, idet foden af bakken og det meste af selve den 12 m høje skråning er ubebyggede baghaver. Dette usædvanlige bybillede, der er et af byens særprægede træk, bør bevares, og man vil under projekteringen af de kommende trafik anlæg og eventuelle offentlige bygninger umiddelbart vest for H. P. Hanssensgade søge opnået, at

Madevejsprojektets sydlige del under opførelse. Sommeren 1970. (Byhistorisk Arkiv).

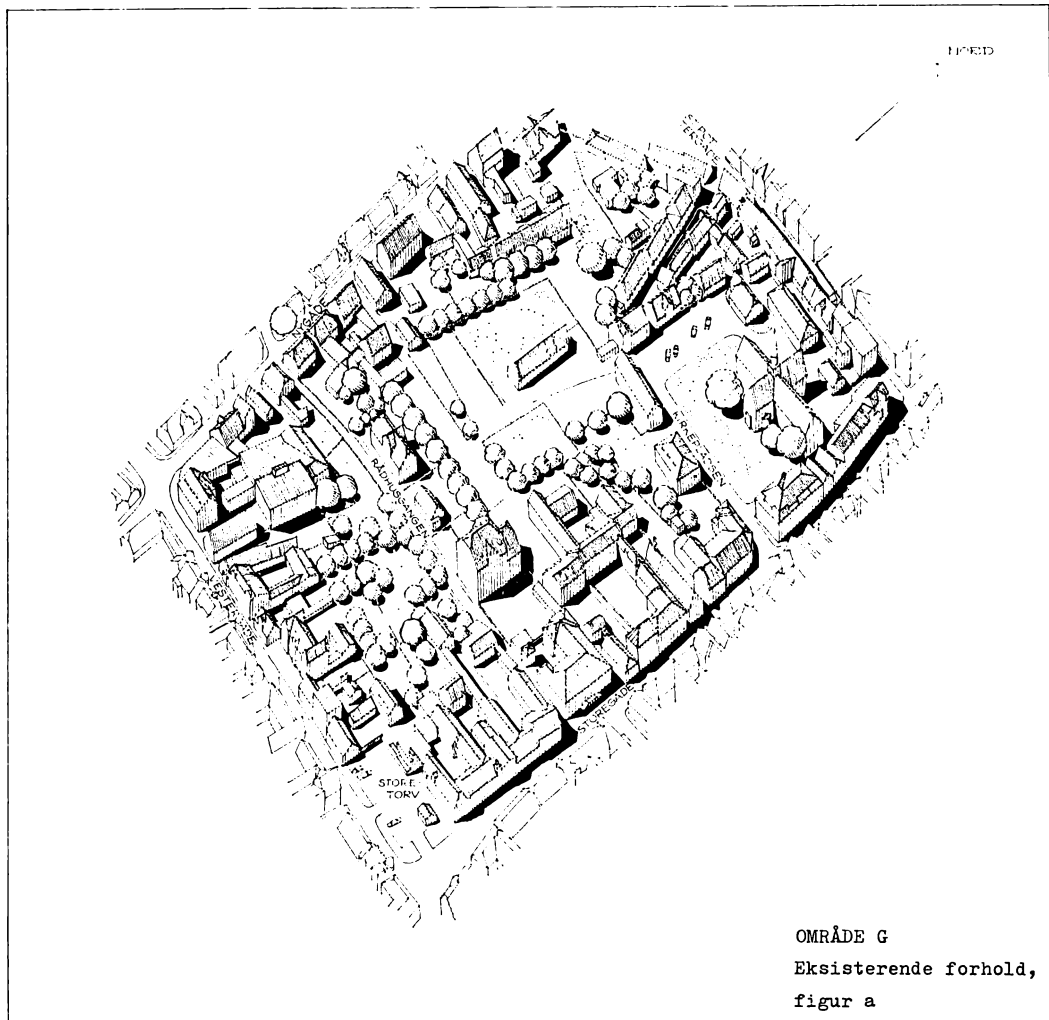
dette særpræg ikke ødelægges eller svækkes.« I revisionen fra 1967 er Madevejsprojektet under udvikling, og det hedder s. 33: »I denne planlægning undersøges mulighederne for at tilvejebringe et maksimum af parkeringsmuligheder, til at anlægge en servicegade for varetilkørsel til strøggadernes butikker, samt til på langt sigt at muliggøre en indplacering i hovedgaden af store butiksenheder, evt. bygget ud over et fleretages offentligt parkeringsanlæg, anlagt i etaper.« Det oprindelige synspunkt mindes ved, at man taler om »den nuværende bysilhuet suppleret med fremskudte butiksenheder og underliggende parkeringsterrasser.«

Har man rent intuitivt været skeptisk over for projektet, øges denne skepsis ved at gå dispositionsplanen efter i sømmene. Prognosen over parkeringsbehovet bygger på et skøn over det fremtidige butiksareal, og teksten er selvmodsigende. Den starter med at fremhæve dette bybillede som et af byens meget særprægede træk, der må søges bevaret. Senere reduceres det i sin endelige ud-

formning til et fleretages parkeringshus. Det er blevet sagt, at den lodrette mur skulle få Åbenrå til at ligne en »italiensk klippeby«. I så fald forekammer det mig, at det er lykkedes dårligt, og hvis man ville skabe noget særpræget, er det mærkeligt, at man ikke har interesseret sig mere for det lokale særpræg, som man i hvert fald endnu i 1962 havde sans for.

Tabet af haverne med de store træer og den lange, høje betonmur, der er kommet i stedet, har gjort bybilledet fattigere. Som området var tidligere, kunne det have været forbillede for denne beskrivelse i Marcus Lauesens roman »Og nu venter vi på skib« fra 1931: »Omkring den røde kirke på bakkens top lå de høje og fornemme huse og vendte bagsiden, grå og rankeklædt, mod havnen. Men ned ad bakkens skråninger, hvor smalle gader skar sig ind imellem husene, kom der uorden i rækkerne.« – »Der var grønne lysthuse og forfaldne plæner og syge frugttræer og de store, karske hyldebuske på skellene mellem have og have. Op i

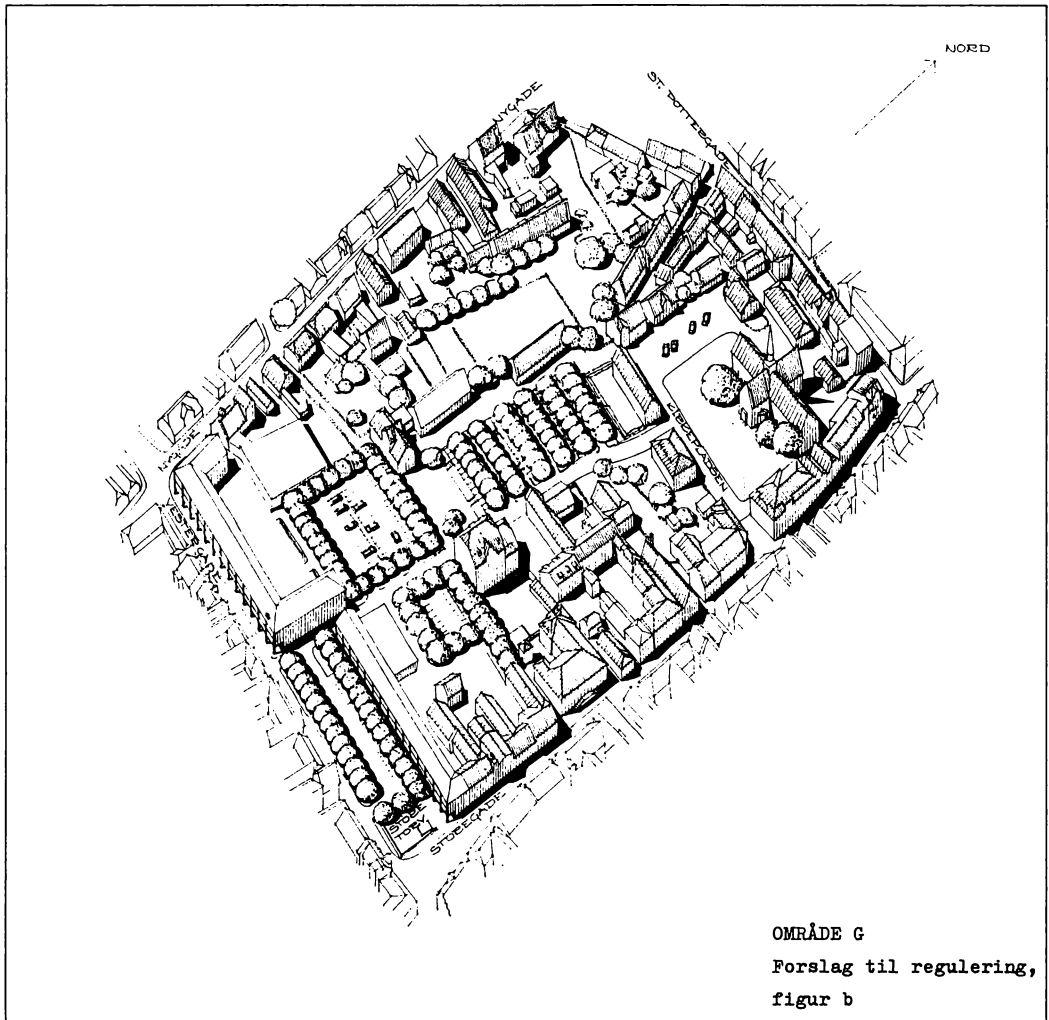

Vestergadeprojektet, der indebærer fjernelse af Vestergades nordside i forbindelse med anlæggelsen af parkeringspladser og en vej til Kirkebakken. Det er et spørgsmål, om den udvidelse af Vestergade, der muliggøres ved de store nedrivninger, vil løse de trafikale problemer på længere sigt.

læ af husene stod linde og kastanjer, og enkelte rødtjørne var flammende af blomst. Mellem de store huse var smalle gange, hvor ikke to mennesker kunne få plads. Og alligevel tittede op mellem tagene grene af høje træer, som havde gemt sig et sted i en gård eller måske sneget sig op ad mørket mellem husene. Det så ud, som om husene var vokset op i en skov, en skov af tilfældigt blandede træer, som nu blev bundet sammen af dette grå og røde, som hed by.«

Madens miljø og begivenheder – de rige legemuligheder, markedspladsens gøgl og de politiske begivenheder – fra før genforeningen til nu er beskrevet af Frands Gregersen i Åbenrå Statsskoles Samfunds Årsskrift 1969 (s. 53). Her er der desuden en artikel af Kai Michelsen om det forhenværende, nu nedrevne tyske amtsfængsel, der lå bag Storegade (s. 55).

I folkemunde har Madevejsprojektet fået kritiske betegnelser: Grædemuren, Jerichos

mure og Ørkenfortet. I disse udtryk ligger der nok en del humoristisk protest mod projektet. Tydeligere kom protesten dog frem, da kommunen ved årsskiftet 1971-72 besluttede at nedrive et af de huse på bybakken, der havde overlevet midlertidigt. Den forsinkede bevidsthed om de fejltagelser, der var begået, gjorde, at der rejste sig en protestbevægelse til bevarelse af dette enkelte hus, der var ret forfaldent og ikke i sig selv specielt bevaringsværdigt.

Der er også grund til at komme ind på projektets tekniske svagheder. I april 1970 måtte 8 beboere evakueres tre dage fra deres

lejligheder i Frederik Fischers Gang 3, efter at en støttemur var skredet ud på grund af jordarbejderne i forbindelse med projektet. Udskridningsfaren drev over, ved at man opførte en ny støttemur (Hejmdal og Sønderjyden 8. 4. 1970, Jydske Tidende 9. 4. 1970). Der har desuden været tale om revner i en enkelt større bygning (Jydske Tidende 4. 1. 1970).

Et andet mammutprojekt i den officielle planlægning er fjernelsen af Vestergades nordside (Disp. 67 s. 34-35). Det er ikke gennemført endnu, men det er ikke usandsynligt, at det bliver det. Baggrunden for

dette projekt er den samme som for Madevejsprojektet; begrundelsen ligger i prognosematerialet. Formålet er dels at udvide Vestergade, så trafikken kan øges, dels at skaffe flere parkeringspladser. Samtidig skal nordsidens nuværende bebyggelse efter planerne erstattes af en massiv kontor- og forretningsbebyggelse. Disse planer er imidlertid ensbetydende med en kedelig ændring af gadens karakter. Denne ændring vil ikke alene komme til udtryk i det materielle misforhold mellem de to sider, men den vil først og fremmest ændre det sociale miljø hen over hovedet på gadens beboere.

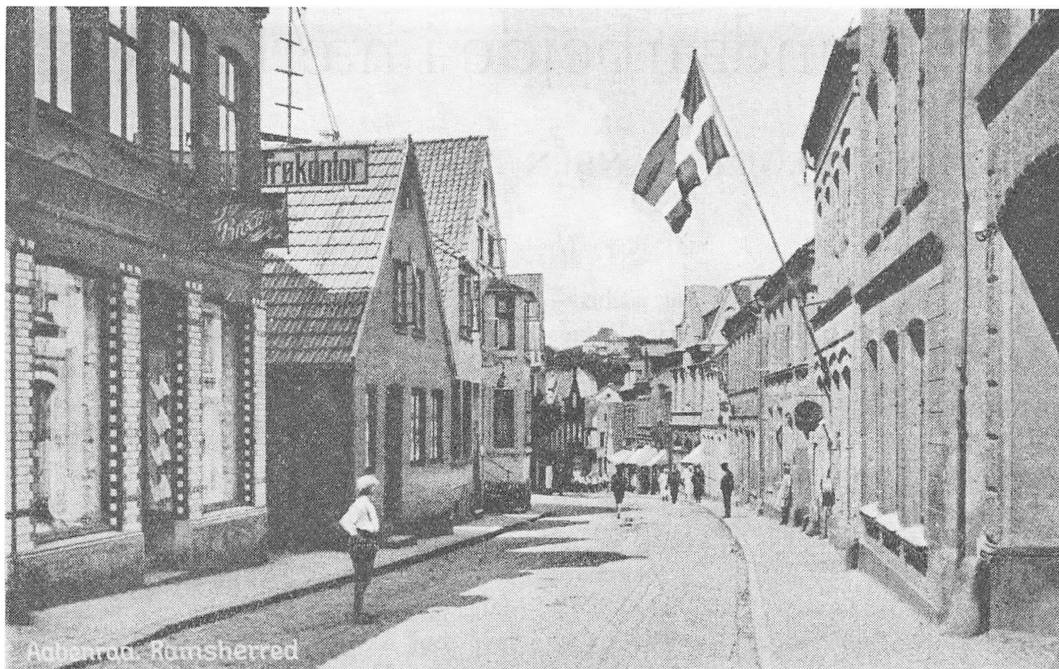
I den forbindelse er der grund til at pege på, at disse projekter ser nydelige ud på papiret. På tegningerne er Madevejsmuren kun et par millimeter høj, og vejen fra Vestergade til Kirkebakken ser ud til at forløbe næsten plant, selv om der i virkeligheden er store terrænforskelle. Det virker derfor, som om de sociale og miljømæssige konsekvenser ikke er tilstrækkeligt gennemtænkt.

Disse projekter er eksempler på, hvordan den officielle planlægning har været i færd med at ændre forskellige bydeles karakter, snarere ud fra det forhåndenværende prognosemateriale end ud fra menneskelige behov. En anden side af bybilledets forandring, som uundgåeligt afspejler de senere års økonomiske udvikling, er den øgede kommercialisering af hovedgaderne. Det er ikke min mening at komme nærmere ind på disse forandringer i denne forbindelse, men sammenligner man et ældre billede af hovedgaden Ramsherred med et billede af Ramsherred i dag, vil man lægge mærke til, hvor domineret gaden i dag er af reklamer o. lign. At Storegade-Ramsherred er blevet gågade er dog et fremskridt, og den virker ganske hyggelig i forhold til mange større byers gågader. Fremskridtet er dog ikke så epokegørende, som det ofte gøres til. Endnu i halvtredserne var biltætheden ikke større, end at man kunne gå på hovedgaden, selv om den var åben for kørende trafik.

I denne sammenhæng må man også nævne de positive forsøg på planlægning, der er gjort fra kommunens side. I 1966 gennemførtes en § 22-tinglysning over adskillige gader i den indre by (Fiskergade, Skibbrogade, Slotsgade, Nygade og gaderne omkring Sct. Nicolai kirke). I disse gader må der ikke ske ændringer, der går ud over miljøet som helhed. Men miljøet låses ikke fast, da mindre ændringer stadig er mulige. Konsekvenserne af det udmærkede initiativ er beskrevet af K. A. Flade i hæftet »Aabenraa bevarer sit særpræg«. Ordningen dækker imidlertid kun de nævnte gader. Det er heller ikke sikkert, at det ville være nogen fordel at udvide den til flere gader. Det virker dog mærkeligt, at kommunen i sin egen planlægning af de øvrige bydele, f. eks. Madevejsprojektet, ikke i højere grad har efterlevet ånden i sine egne forordninger.

I forhold til de stærkt forandrede bydele virker de omhyggeligt bevarede bydele næsten kulisseeagtigt idylliske. Bevaringen kommer fortrinsvis de idylliske perler til gode, og tilsyneladende tages der i højere grad turistmæssige end historiske hensyn, selv om de to aspekter ikke behøver at være modsætninger. Den fint, næsten organisk sammenbyggede husgruppe på hjørnet af Klinkbjerg og Barkmøllegade måtte således forsvinde til fordel for parkeringspladser. Hvis den nuværende udvikling fortsætter, kan man forestille sig den indre by domineret af forretningskæder og kontorbygninger med enkelte idylliske enklaver, eventuelt overvejende beboet af akademikere. Disse enklaver vil muligvis med tiden socialt set få forstads-karakter. Måske vil de materielt set blive forbilledligt bevaret med hensyn til farver, vinduer m. m., men denne bevaring kan ikke genskabe sammenhængen i de gamle bydeles oprindelige struktur.

*

Ramsherred før krigen. Adskillelse af gående og kørende trafik var ikke nødvendig.

Dette er ikke ment som en kritik af det gode bevaringsarbejde, der for Åbenrås vedkommende ud over enkeltpersoner gøres af Byhistorisk Forening, tværtimod. Men måske kunne det være en fordel, om foreningen, der i øjeblikket er stærkt integreret i kommunen, i højere grad kunne fremføre selvstændige meninger, f. eks. i sin tid med hensyn til Madevejsprojektet. Det er selvfølgelig heller ikke min mening at gå imod opførelsen af de nødvendige nybygninger og et rimeligt antal parkeringspladser, men måden det er sket på.

Det vigtigste for mig har været at få rettet en kritik mod den del af planlægningen, der har været uden dybere forståelse af byens struktur og ud fra et spinkelt grundlag i

form af skønsmæssige prognoser har givet anledning til en efter min mening så tragisk fejltagelse som Madevejsprojektet. Da dette projekt nu engang er gennemført, og tiden ikke kan skrues tilbage, har jeg ikke villet komme ind på alternative udviklingsmuligheder for byen med større hensyntagen til den eksisterende struktur, f. eks. i form af en ny centerdannelse i nærheden af bykerne. Til gengæld kunne man måske menneskeliggøre den massive mur en smule ved for alvor at plante op ad den, således som man allerede så småt er begyndt på.

Der er imidlertid stadig grund til at advare imod projektet til nedrivning af Vester-gades nordside.

Litteratur:

Dispositionsplanen fra 1962 og revisionerne af Åbenrås indre bydel fra 1967 og Vej- og trafikforholdene fra 1968 kan lånes på biblioteket.

K. A. Flade: Åbenrå bevarer sit særpræg. Særtryk af Åbenrå Statsskoles Samfunds Årsskrift. Åbenrå. 1966.

Modstandsarbejde i nærbillede

Bog anmeldelse af EGON HANSEN

Selv om »FV«, medlemsblad for Frihedskampens Veteraner, i sit juli-nummer lægger kold luft mellem dr. phil. Aage Trommer og gamle frihedskæmpere, kan der slet ikke herske tvivl om, at netop gamle aktive modstandsfolk vil kunne læse dr. Trommers nye afhandling »Modstandsarbejde i nærbillede. Det illegale arbejde i Syd- og Sønderjylland under den tyske besættelse af Danmark 1940–45« med udbytte. Den er udsendt på Odense University Press (516 sider, 103,50 kroner).

Årsagen hertil er, at der i denne bog om Region III er optegnet alt, hvad der skete af konkrete begivenheder. Ingen aktiv modstandsmand, selv ikke den bedst orienterede, kan sidde inde med et så overvældende materiale om de fem forbandede år, som dr. Trommer her fremlægger. Man kan være uenig med ham i hans konklusioner – og det er vi nok mange, som er – men i sin bog har han lagt sten på sten, føjet kendsgerning til kendsgerning, og resultatet er blevet en mastodont af en bog. Det er tvivlsomt, om nogen anden region vil få tilsvarende leksikon udgivet, dertil er arbejdet for opslidende.

Da Trommer, der er samtidshistoriker ved Odense universitet, udsendte sin afhandling om den danske jernbanesabotage, blev han kraftigt angrebet. Den samme kritik kunne fremføres imod afhandlingen om Region III, og det har lektoren nok haft en følelse af, for i en udsendelse i Danmarks Radio udtalte han, at han ikke var ude efter modstandsbevægelsens skalp. Han ville imidlertid hævde, at det i militær henseende stod ringe til med den danske modstandsbevægelses resultater. Hvortil han føjede, at mod-

standen havde været af »enorm psykologisk og etisk betydning«. Frihedsbevægelsens indsats »gav danskerne deres selvrespekt tilbage«.

Man kunne med rette spørge, hvorfor han så nøjes med at benytte sig af opsamlingsmetoden til sine afhandlinger og reserverer sin anerkendelse af den ydede indsats til interviews i radioen? Det er vel rigtigt, at den danske modstandsbevægelse, skønt berømmet som *second to none*, ikke forkortede krigen med mange dage endsige uger, men den var ganske som fremhævet af Trommer i radioen uundværlig for os selv.

Ophobningen af kendsgerninger betyder, at vi har fået et leksikon eller et opslagsværk for Region III, og det skylder vi ham tak for, men det ændrer ikke noget ved resultatet – at Trommers bog om Region III har slagside.

Der er her fremlagt et så righoldigt materiale, at man ikke ved, hvor man skal begynde eller ende. Han har alt med, simpelt hen alt.

Vi får forklaret regionens elastiske grænse nordpå, og vi får også anskueliggjort, hvordan arbejdet tog sin begyndelse. Her rører Trommer ved et punkt, som nok må tages op til ny vurdering. I sin tid fremhævede Jørgen Hæstrup, at det var enkeltpersoner, som tog affære. Trommer nævner disse personer ved navn, men han omtaler dem så sandelig også som brikker i en større helhed. Det var ikke personer, men medlemmer af organisationer og foreninger, som tog initiativet.

Lektor Trommer skriver direkte, at det er hans opfattelse, at Hæstrups synspunkt ikke kan opretholdes. Det var i Syd- og Sønder-

Overenskomsten
mellem modstands-
bevægelsen og værne-
magten i Tønder.

Overenskomst

om Afgrænsning af de politimæssige Beføjelser mellem »Wehrmacht-Stand- ortältesten« og Lederne af Modstands- bevægelsen i Tønder.

1. Fra og med den 5. Maj 1945, Kl. 8,00, er Vaabenhvile mellem Feltmarskal *Montgomery* og Generalfeltmarskal *Busch* og Generaloberst *Lindemann* traadt i Kraft. Herefter forbliver de tyske Tropper paa dansk Omraade under deres Officerers Kommando indtil videre under Vaaben og sørger for militær Disciplin og Orden i deres Enheder.
2. For at varetage den danske Civilbefolknings politimæssige Tarv træder Modstandsbevægelsen under Vaaben. Den er i Uniform og kendetegnet ved Armbind (blaat med rød-hvid Stribe og Stempel eller Skjold) og sørger for Bevogtningen af livsvigtige Forraad og Orden paa Gaderne.
3. Den tyske Værnemagt paatænker efter den denne givne Befaling ikke at kæmpe mod Englænderne. Efter Englændernes Ankomst er der paatænkt Forhandlinger til Ordning af yderligere Enkeltheder.
4. Ifølge Aftale med den Rigsbefuldmægtigede er Modstandsbevægelsen berettiget til at skride ind imod tyske civile Statsborgere, herunder Flygtninge, men i hvert Tilfælde er Modstandsbevægelsen forpligtet til ufortøvet at give Rigskommissærens Repræsentant enhv. Kommandanturen Underretning.
5. Den tyske Værnemagt er ikke berettiget til at skride ind mod danske Statsborgere. I Tilfælde af Provokationer og deslige kan der fra Værnemagts Side ske Henvendelse til nærmeste danske Politimyndighed.
6. Bevogtningen af den danske Grænse i Tønder Politikreds overtages af Modstandsbevægelsen, hvis Styrker staar under Kommando af Kaptajn *P. Digmann*, Tønder.

Tønder, den 6. Maj 1945.

H. H. OLSEN   H. MUNCH KNUDSEN   E. BØVING

Der Standortbereichsälteste

M Ü N K E L,

Major.

Tønder Avis Forretningsskema

jylland Dansk Samling, kommunisterne, Det frie Nord, terrænsportsbevægelsen og Sct. Georgsgilderne, der gik til modstand i de første år.

»Det forhold, at aktivisterne politisk og ideologisk var placeret på yderfløjene, at de var fåtallige – og det kan ikke understreges for kraftigt, at de i 1942 og langt ind i 1943 var dråber i folkehavet – bidrog til at give

det tidlige modstandsarbejde et sekterisk præg, der gjorde det vanskeligt for det at ekspandere og få dets synspunkter accepteret i den brede befolkning«.

I bogen får vi et indtryk af gnidningerne mellem regionschef, kaptajn Aage Højland Christensen og jyllandsleder, oberstløjtnant Vagn Bennike. Den prægede udviklingen og betød f. eks. i praksis, at der ikke blev di-

rette kontakt med London fra den sydlige region. Vi får de første sabotageforsøg, tyskernes reaktion, jernbanesabotagen og anstrengelserne for at få våben lagt frem i alle detaljer. I denne sammenhæng er det nok af større interesse at citere fra bogen om Det sønderjyske Råd.

*

Det første oplæg til det organ, der sidenhen udviklede sig til Frihedsbevægelsens sønderjyske Raad, må henføres til Frit Danmark-gruppen i Haderslev. Amtslæge Lorenz Lauritzen henledte i efteråret 1944 Frit Danmarks rejsesekretærs opmærksomhed på de specielle sønderjyske problemer, der ville opstå ved krigens afslutning – først og fremmest forholdet til det tyske mindretal. Dette affødte en opfordring fra Mogens Fog til gruppen om at udarbejde et memorandum om forholdene i landsdelen i den overgangsperiode, der ville komme. Borgmester, landsretssagfører Andreas Thulstrup, redaktionssekretær A. Söchting og Lauritzen udarbejdede derpå et memorandum, som den sidstnævnte rejste til København med og overbragte Mogens Fog. Samme dag, den 14. oktober 1944, blev Fog arresteret, og memorandum'et gik tabt. Uafhængigt heraf blev Lauritzen arresteret den 1. november 1944 og gled dermed ud af den videre beskæftigelse med disse ting.

Sagen levede imidlertid videre. Frihedsrådet følte et behov for nordslesvigsk konsulentbistand i forbindelse med landsdelens lokale problemer og iværksatte oprettelsen af et firemandsråd med deltagelse af repræsentanter for de store modstandsorganisationer. I det sene efterår 1944 opfordrede Tage Albertsen på Frihedsrådets vegne apoteksbestyrer Svend Aage Poulsen, Åbenrå, til at indtræde som repræsentant for Ringen og grosserer Svend Johansen, Gråsten, til at indtræde for Dansk Samling. Ib Nørlund indsatte fagforeningsformand Siegfred Larsen, Tønder, som repræsentant for kommunister-

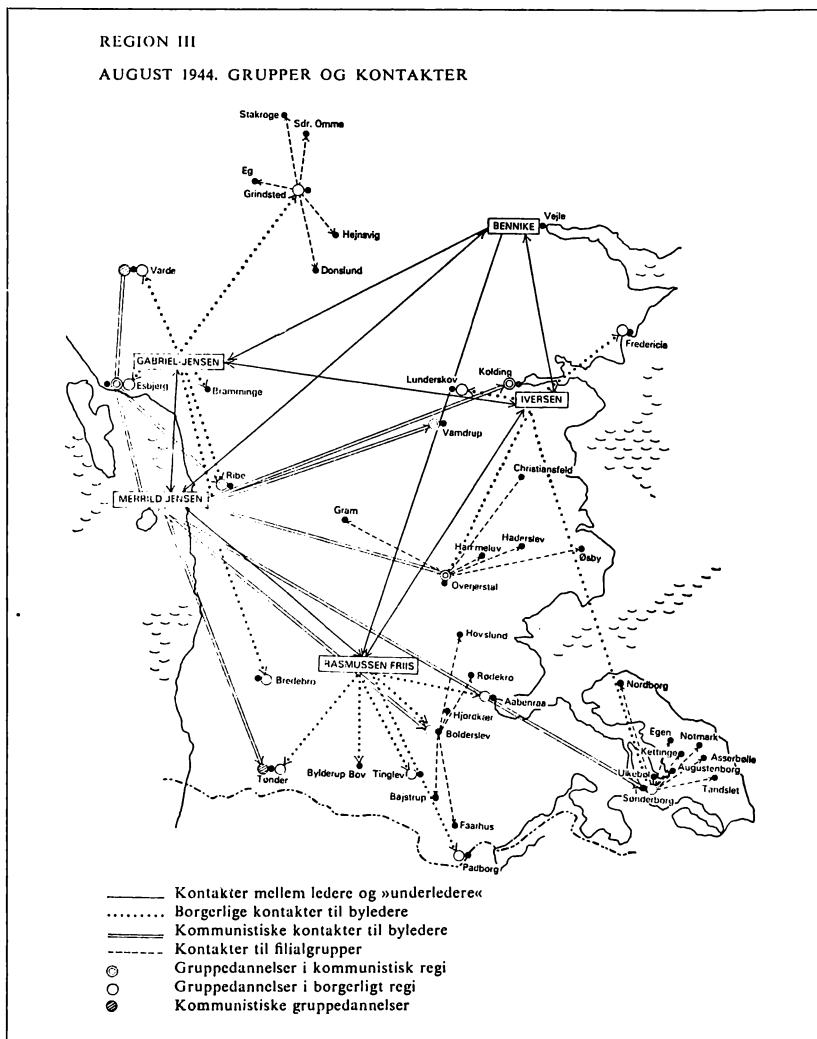
ne, og fra landsdelens mest aktive og mest repræsentative Frit Danmark-gruppe i Haderslev indtrådte redaktionssekretær Söchting nu, da Lauritzen var arresteret. Ved udpegningen af disse medlemmer var samtidig en passende geografisk fordeling tilgodeset. Et første møde i Åbenrå kan kun have været af orienterende karakter, idet kun Siegfred Larsen og Poulsen mødtes. Et næste møde i Haderslev blev ikke til noget. Først ved et møde den 18. marts 1945 i Gråsten blev rådet funktionsdygtigt. Her deltog både Svend Johansen, der i første omgang havde afslået at indtræde, Poulsen, Söchting samt adjunkt Otto Høyer, som af Siegfred Larsen var anmodet om at indtræde for kommunisterne.

Rådets væsentligste arbejdsområde blev udformningen af den politik, som modstandsbevægelsen efter krigens afslutning skulle føre over for det tyske mindretal. Skønt det modsatte er blevet hævdet, fik det ingen kompetence som lokalt »Frihedsråd« i en kampsituation. For så vidt der skulle blive brug for en sådan, blev den tillagt de enkelte lokalkomiteer. Alle Sydslesvig-problemer lod Rådet ligge. Det var på forhånd givet, at der ikke kunne opnås enighed om en fælles stillingtagen. På Rådets første fuldtallige møde i Gråsten den 18. marts 1945 begyndte man udarbejdelsen af en resolution, der skulle indeholde modstandsbevægelsens krav. –

Svend Johansen beretter herom:

»Efter at Raadet i adskillige timer havde drøftet formuleringen af de krav, som herne defra måtte lyde, kom Højland Christensen og Kruuse til hen på eftermiddagen. Kruuse gjorde sig til talsmand for en udvidelse af Raadet, for at det kunne have et bredere grundlag, og han foreslog, at der blev optaget en mand fra hvert af de gamle partier, efter at han først havde forsøgt med en radikal person. Jeg gik hårdt imod den opfattelse, at Raadet burde udvides, og jeg husker, at jeg også stod temmelig ene med den opfattelse. Söchting var ikke utilbøjelig

Gruppe- og kontaktplaceringer i Syd- og Sønderjylland i august 1944.

til at gå med til en udvidelse, men ikke som foreslået af Kruuse. Han ønskede folketingsmand Jørgen Gram, Gabøl, optaget i Raadet. Det blev derfor bestemt, at vi skulle henlægge det næste møde til Gabøl, som Raadet gik med til, idet man uden undtagelse og uden forbehold mente, at sagen kunne gennemdrøftes med Jørgen Gram«.

*

I det næste møde, som afholdtes hos Jørgen Gram, deltog Otto Høyer ikke, derimod

Højland Christensen og Jens Kruuse fra regionsledelsen. »Ganske bortset fra, at Jørgen Gram ikke ville gøre vore krav til sine, ej heller ønskede at sidde i Raadet – måske på grund af min modstand, det tør jeg ikke sige noget afgjort om, så fastholdt jeg i alle tilfælde mit tidligere standpunkt, at Raadet ikke uden sanktion fra Frihedsraadet kunne supplere sig, og så længe der ikke forelå udtrykkelig kompetence for Raadet fra København til selvstændig udvidelse af Raadet, ønskede jeg ikke at være med dertil. Det af-

fødte en ret skarp diskussion Kruise, Højland Christensen, men navnlig Kruise og mig imellem, dog forblev resultatet uændret det samme, og jeg sluttede diskussionen med at sige, at Raadet ville være lykkeligt for at måtte trække på Jørgen Grams store indsigt og viden i sønderjyske spørgsmål, og jeg foreslog, at han virkede som en slags konsulent for Raadet uden at være medlem af det. Denne tanke tiltalte Jørgen Gram«.

Søchting tog derefter til møde i København med Alfred Jensen og C. A. Bodelsen fra Frihedsrådet. Han fik klaring på problemet om, hvem der skulle have kompetence i tilfælde af kamphandlinger, og han fik at vide, at Raadet ikke måtte udvides hverken på den ene eller den anden måde. Derudover fremlagde han Raadets syn på mindretalsproblemet. »Jeg havde til at begynde med indtrykket af, at de begge troede, at modstandsbevægelsen i Sønderjylland ville føre sig rabiat frem og skære alle hjemmetyskere over én kam. Men det var vor mening kun at tage det fra dem, som de havde stjålet direkte eller indirekte ved hjælp af penge fra den danske Nationalbank, ikke at fratage nogen tysksindet hans retmæssige ejendom, blot fordi han var tysker. Dog var det et hovedkrav (nemlig i Det sønderjyske Raad), at de tyske kommuneskoler skulle lukkes. De var nazireder«.

Raadets sidste illegale møde fandt sted i Haderslev den 4. maj 1945. Her på tærskelen til Freden vedtog man i princippet den fredsudvidelse af Raadets medlemstal, som virkeligjordes i løbet af maj og juni 1945.

Det mindretalsprogram, der blev resultatet af Det sønderjyske Raads illegale møder – »Vi kræver...« – omfattede otte punkter. Punkt 1 krævede, at alle særlige rettigheder, der var tilstået de tyske nordslesvigere i deres egenskab af nationalt mindretal, straks skulle ophæves. Punkt 2 krævede udvisning af alle tyske statsborgere, der havde haft opholdstilladelse i Danmark, men havde handlet mod danske interesser. Punkt 3 krævede

fratagning af dansk statsborgerskab og udvisning af Danmark af alle medlemmer af mindretallet, der havde båret tysk uniform, været stikkere, marinevægtere, sabotagevagter eller skaffet sig en sådan retsstilling, at de havde kunnet unddrage sig dansk retsforfølgelse. Punkt 4 krævede afskedigelse af alle tysk-sindede embeds- og tjenestemænd, med mindre de kunne godtgøre at have været absolut loyale over for danske interesser. Punkt 5 krævede opløsning af det tyske nazistiske parti og alle dertil knyttede organisationer og beslaglæggelse af formue og ejendom. Punkt 6 krævede, at den danske stat skulle overtage de tyske forsamlingshuse og skoler. Punkt 7 krævede, at den danske stat skulle overtage alle ejendomme og værdier tilhørende Kreditanstalt Vogelgesang og lignende tyske kreditfinansieringsvirksomheder. Punkt 8 krævede det umuliggjort for udlændinge direkte eller indirekte at erhverve jord eller anden fast ejendom i Nordslesvig.

*

Det er ikke stedet her at give nogen skildring og analyse af forholdet mellem Det sønderjyske Raad og de legale politisk og kulturelt kompetente organer i landsdelen. Blot skal det konstateres for at markere det perspektiv, hvori de otte krav skal ses, at der mellem parterne eksisterede skarpe brudflader, som kom klart for dagen i befrielsessommeren 1945. Det var meget naturligt den legale side af den sønderjyske danskhed, der i de sidste besættelses måneder befandt sig i defensiven. Således drøftede Dansk Samraad, der siden 1940 regnede sig for det kompetente organ for de danske i landsdelen, på plenarmøde den 20. marts og forretningsudvalgsmøde den 6. april 1945, hvilken holdning Samraadet skulle indtage til spørgsmålet om revision af mindretalsordningen. Nogle var klart imod, at det beskæftigede sig hermed. Venstre-landstingsmanden Jepsen Christensen bestred overhovedet Samraadets kompetence hertil. Amtmand Refslund

Thomsen ville af taktiske grunde holde sig tilbage: »Lad de ekstreme hamre løs, og lad os spare på kræfterne foreløbig«. Flertallet ville imidlertid tage problemet op for at få hånd i hanke med, hvad der skete: »Hvis Dansk Samraad ikke forberedte sig herpå i tide, ville modstandsbevægelsen træde til. Den ville ganske givet tale med, og det var ikke for tidligt at få forbindelse med den«. Distancen mellem parterne afsløredes klart af formanden, folketingsmand A. Svenssons svar på dette synspunkt: »Så måtte vi jo vide, hvor modstandsbevægelsens repræsentanter er at finde«. Spørgsmålet, som kommende forskning må søge at besvare, er, om Svensson var mere interesseret i at lede efter »modstandsbevægelsens repræsentanter«, end disse var i at kommunikere med andre af de legale ledere end dem, der lå nærmest deres egen linie, mænd som Simon From og Jørgen Gram.

Samtidig må det også konstateres, at Det sønderjyske Raads otte krav var udtryk for en vidtgående moderation i sammenligning med de synspunkter, der fra tid til anden kunne læses i den illegale presse. Det ville i det perspektiv være forkert at betragte Raadets krav som yderligtgående. De var tværtimod midtpunktsøgende.

*

Dr. Trommers bog kan ikke ensidigt afvises. Den er som opslagsværk uundværlig – også for senere forskere, som måske bedre end Trommer vil evne at puste liv i begivenhederne og give dem perspektiv.

Historieskrivning er jo ikke noget objektivt. Indsamling af arkivmateriale kan måske være det, men sammenstillingen og fortolkningen er subjektiv og altid i relation til forfatterens eller forskerens aktuelle anskuelse.

Altså fortiden set i lys af nutid eller fremtid.

For os, der husker besættelsen, der husker rektor N. H. Jacobsen dukke op i II nsp og fortælle, at vor engelsklærer var blevet »syg«, men at undervisningen på Haderslev Katedralskole naturligvis fortsatte desuagtet, for os er Trommers bog uden holdning og ryggrad. Med Aage Trommers egne ord i radioen var det trods alt de skildrede begivenheder, som gav os vor selvrespekt tilbage. Ikke mindst i Sønderjylland var dette psykologisk af betydning.

Hverdagen med dansk og tysk er noget, man i det øvrige land ikke har forståelse for, men dette nationale samspil havde og har sin betydning, og måske trængte vi danske sønderjyder netop til at få vor selvrespekt igen efter de forsmædelige begivenheder ved besættelsen.

*

Bogen om Region III er nok ikke karakteristisk for modstandskampen i hele landet. Grænselandet er og var noget for sig, her blev for eksempel ikke kastet våben og ammunition ned. Alt måtte fragtes hertil nordfra.

Dr. Aage Trommers bog er imponerende i detaljernes rigdom. Han har blot ikke kunnet eller villet sprænge afhandlingens rammer, og det er ensbetydende med, at dette nærbillede af Region III er uden den afgørende dimension. Det skal måske ikke lægges en forsker til last – men det bør så sandelig heller ikke glemmes under læsningen.

Det abstrakte, vor tro på, at vi imod al fornuft og alle militære eksperter – i hvert fald i de første år – atter ville få friheden tilbage, er ikke med i bogen.

Det ville måske også have været for meget forlangt?

E. H.

Grænselandsudstillingen 1973

AF JØRGEN MÅGÅRD

Grænselandsudstillingen, der i august vises på Sønderjyllands Kunstmuseum i Tønder, blev første gang arrangeret i sommeren 1970 i Sønderjyllandshallen, Åbenrå. Ifølge kataloget til Tønder-udstillingen var – og er – hensigten at etablere et nærmere samarbejde mellem kunstnere, som har tilknytning til grænselandet og at give befolkningen lejlighed til at stifte bekendtskab med dem og deres arbejder. Og endelig – lidt mere ambitiøst: »i kraft af landsdelens geografiske beliggenhed og kulturelle baggrund at skabe et skæringspunkt mellem kulturpolerne København og Hamborg.« I den tyske oversættelse har dette fået en mere kraftig drejning: »die Regionallage des Grenzraums aus der peripheren Beziehung zu den Kulturzentren Kopenhagen und Hamburg in ein künstlerisches Kraftfeld zu rücken«.

Ideen bag udstillingen er god, selv om fødesteds- eller bopælskriteriet ikke i sig selv er en kunstnerisk kvalifikation. Men det er gavnligt både for kunstnere og publikum, at der fra tid til anden foretages en slags »kunstnerisk landsdelsstatus«, og udstillingssamarbejde over grænsen kan kunstnerne imellem virke fremmende for personlige kontakter og måske også viderebringe ideer og strømninger.

*

I Grænselandsudstillingen 1973 deltager 13 danske og 17 tyske kunstnere. På dansk side er der fire kunstnere, som ikke deltog i 1970, mens mærkeligt nok kun tre af de tyske kendes fra sidste udstilling. Især bemærkes, at Flensborgkunstneren Nikolaus Stör-

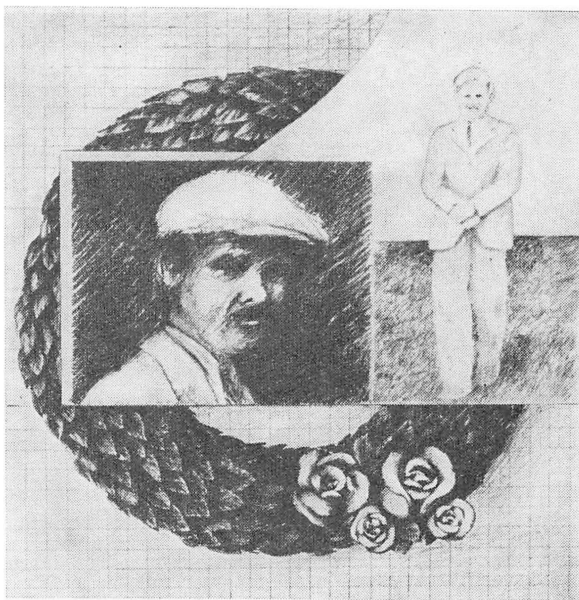
tenbecker, der er godt på vej til europæisk ry, ikke deltager. Blandt de danske kunstnere savner man bl. a. Ole Find, Jørgen Rømer og Holger Hattesen. Det er iøjnefaldende, at flertallet af de tyske kunstnere hører til i det lidt fjernere grænseland. Kiel dominerer, og kun ganske få er bosat nord for Ejderen. En umiddelbar skepsis melder sig: Er flertallet af de tyske udstillere synderligt interesseret i det egentlige grænseland og i her at skabe »ein künstlerisches Kraftfeld«? – Eller er den primære interesse blot at kunne føje deltagelsen i en god udstilling i Danmark til den øvrige række af udstillinger i ind- og udland?

*

Tvivlen øges, når man i udstillingskataloget ser, at Grænselandsudstillingen er en sammenslutning af danske kunstnere med tilknytning til landsdelen, men at man ved katalogets trykning endnu ingen medlemmer havde syd for grænsen. Det er nok en betingelse for sammenslutningens fortsatte virke, at man for at opnå effektiv interesse og gensidighed både nord og især syd for grænsen går ind i et aktivt og for kunstnerne attraktivt arbejde med både gruppe- og separat-udstillinger. Et virke, der ikke bør indskrænkes til det snævre grænseland.

Hos en del kunstnere vil personlige eller gruppe-kollegiale interesser sikkert være bestemmende for deres holdning til en landsdelsbetonet sammenslutning som Grænselandsudstillingen. Nok mest udtalt blandt tyske kunstnere, hvor der ofte føres en meget aktiv kunst- og udstillingspolitik, jævnligt

Fra en bog med billeder.
Leif Kath:
Tegning, 25×30, 1972.

under skarpe former, som danske kunstnere står ret fremmede overfor. Hertil kommer, at det danske kunstmarked næppe forekommer tyske kunstnere så betydningsfuldt som det store tyske, der ikke mindst i de senere år har gennemgået en kraftig udvikling. Forhåbentlig kan Grænselandsudstillingens mål virkeliggøres på længere sigt. I Danmark ved man ikke så forfærdelig meget om tysk nutidskunst, og i Tyskland ved man vel endnu mindre om dansk kunst.

*

Grænselandsudstillingen 1973 er en ret alsidig udstilling med godt 150 arbejder, der spænder fra traditionelt figurativt maleri over opart til ny realisme. Blandt de danske kunstnere bemærker man med glæde Franciska Clausens collager, som er lavet af ugeblads- og reklamebilleder. De er sikre i komposition og farver og fyldt med indre liv. Harald W. Lauesens »Væretiller« (frit oversat: eksistensbilleder) er levende abstraktioner, der spontant meddeler sig til betragteren. Grafikeren Leif Kath har forladt linolsnittet og viser nogle nyrealistiske tegninger med et vist poetisk-satirisk indhold. Blandt

Johanne From Clausens billeder hæfter man sig især ved nogle impressionistiske landskaber med fine, bløde farvevalører. Viggo Kragh-Hansen har en pæn ophængning med sine stilfærdige, men sikre billeder af modeller og opstillinger. Dyke Johannsens havebilleder er stort anlagte kompositioner, der indfra gløder i stærke farver. Maria Lüders Hansen viser sig igen som en god naturalistisk tegner, og Willi Birckner arbejder grundigt med sine overvejende ekspressionistiske landskaber og opstillinger. Sydslesvigeren Frederik Rohde har arbejdet sig frem mod større sikkerhed og enkelhed i sine små, levende landskabsbilleder, der helt knytter sig til nordisk malertradition. Et fortællende og bevidst naivistisk maleri i grelle farver dyrkes af Ole Prip Hansen, og Aage Schmidt møder med nogle farvestærke abstraktioner, tilsyneladende under en vis indflydelse fra Cobra.

Nikolaus Wehding deltager med en række af sine solide og redelige, naturalistiske skulpturer. I figuren Ædende hund er det lykkedes ham at fange mere af bevægelsen end ellers. Gert Nielsens abstrakte træskulp-

*Dyke Johannsen:
Avebillede II.
Olie på lærred,
146×131, 1972.*

turer viser igen et nyt udtryk hos denne særprægede billedhugger. De er formet på drejebænken i mange stykker, der sættes sammen til figurer med gevækster, der vokser ud i rummet. De bedste af dem er sært levende.

På tysk side repræsenteres skulpturen af Hans Kock, hvis fine portrætbuster er gjort med en særlig esprit. Ulrich Beyer viser nogle mytologiske maskeskulpturer, og Hans Pierre Schumanns kubistisk påvirkede marmorskulpturer vidner om stor håndværksmæssig kunnen.

*

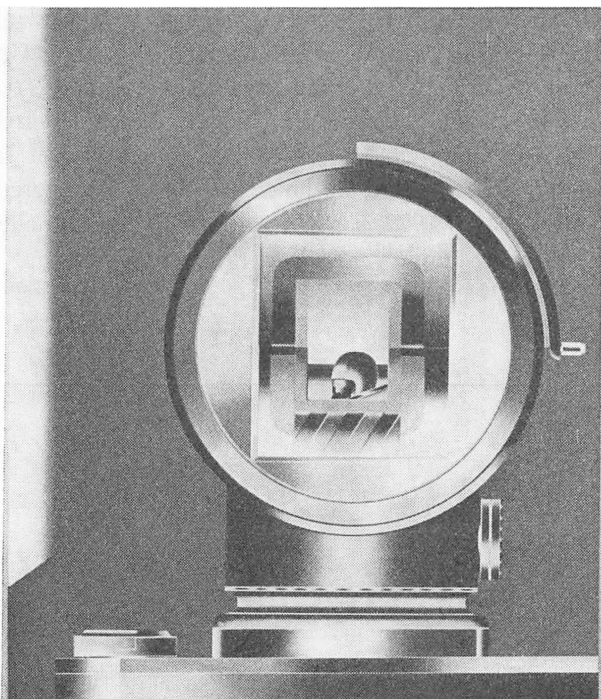
Skulpturerne er som helhed dårligt opstillet, uden fornemmelse for samspillet mellem de enkelte figurer og rummets krav. Også ophængningen af billederne – det er Grænse-landsudstillingen, ikke Tønder Kunstmuseum, der har ansvaret for arrangementet – kan diskuteres. Der er flere uheldige overgange og placeringer. Udstillingen ville have

vundet ved en mere følsom og kvalificeret ophængning. – Og i næste udstillingskatalog bør man som en rimelig service over for mange besøgende bringe alle billedtekster på både dansk og tysk.

I modsætning til de danske kunstnere udstiller de slesvigske-holstenske næsten kun grafik. Måske et udslag af, at der i Tyskland i disse år er en så voldsom køber-interesse for grafik – også som spekulationsobjekt – at tyske kunsttidsskrifter med bekymring er begyndt at tale om, at der er gået inflation i grafikken. Flere kunstnere finder, at de hverken har tid eller råd til at arbejde med olie-billedet.

Så at sige alle de tyske udstillere er fremragende tegnere og kunstteknikere. Det perfekte dyrkes undertiden indtil det pertentlige. Der er meget få uldne streger, og meget lidt overlades til tilfældigheder eller øjeblikkelige indskydelser. Det er næppe forkert at

Eberhard Oertel:
Im Sucher.
Öl auf Leinwand.
100×120, 1972/73.

karakterisere flere af dem som billedarkitekter, der trænger det emotionelle i baggrunden og køligt tilrettelægger deres arbejder. Tidens internationale kunststrømninger gør sig også anderledes mærkbart gældende blandt de tyske udstillere end hos de danske.

Gerhard Backschat og Erich Lethgau dyrker begge den konkrete, geometriske kunst, som Gynther Wiese viderefører dels i to relieffer, dels i et par opart-billeder à la Vasarely. Ekkehard Thiemes små raderinger med figurer i landskab hører til udstillingens stærkeste arbejder, enkle og afklarede med sikker sans for raderingens virkemidler. Fremhæves må også Peter Nagels kraftige farvetryk *Styrtende rytter* og *Målmand*, hvor bevægelsen fryses fast midt i faldet. Harald Duwe repræsenterer med sine »familiebilleder« en moderne realisme, og Reimer Riediger viser en række meget sikre farveraderinger med landskaber og landsbymotiver, tilsyneladende traditionelle, men samtidig i pagt med de nyeste internationale krav om

saglighed i billedkunsten. Mere traditionelle forekommer Dago Kleemanns og Peter Kleinschmidts arbejder. Carl Lambertz viser nogle Klee-påvirkede farvekompositioner, og det bevidst altmodische møder man hos Luise Wulff. Maria Reese har nogle nydelige, men lidt blege, farvelagte tryk af blomster i landskaber.

Blandt de meget få oliebilleder bemærkes Eberhard Oertels malerier med tekniske motiver som et røntgenapparat og et kamerasøger. Det er køligt komponerede lærreder med strenge linjer, men gennem en fornem farvebehandling fyldes de med en egen skønhed. Den politiske, samfundsenkede kunst, som ellers dyrkes meget i Tyskland, er ikke repræsenteret. Nærmest kommer man den gennem Gerhard Bettermanns litografier af en gammel fisker og et par arbejds-hænder, der i nogen grad knytter linjen til den traditionelle social-realistiske kunst.

Det er lidt vanskeligt at se, efter hvilke retningslinjer de tyske kunstnere er indbudt

til denne udstilling. Foruden eksempler på den politiske kunst savnes enkelte andre strømninger, således er den nysurrealistiske retning heller ikke gyldigt repræsenteret. Sammenligner man f. eks. med den store udstilling af ung slesvig-holstensk kunst på Gottorp Slot i 1972, ser man, at udstillingen i Tønder let kunne være tilført flere nuancer,

uden at det var gået ud over kvaliteten.

Grænselandsudstillingen, der lukker den 2. september 1973, er absolut seværdig og dertil et spændende initiativ. Forhåbentlig får sammenslutningen mulighed for at markere sig hyppigere i de kommende år. Tre år mellem hver udstilling er for længe.

Nordfriesland

AF HENNING JENSEN

Tidskriftet kom med posten dagen før, at jeg skulle på udflugt med afvandingsforbundet fra den vestlige del af øen Før. Nu, otte dage efter udflugten, er jeg inspireret til en lidt udførligere omtale af tidskriftet, fordi samværet med de frisiske øboere ikke alene gav inspiration, men også baggrund, og det er vigtigt for en anmelder at have en baggrund.

*

Ikke alene har jeg nu boet otte år i Nordfrisland og haft min daglige omgang med den jævne, stedlige befolkning, der er barnefødt her, men jeg har også deltaget i et særdeles udmærket tilrettelagt frisisk sprogkursus, og selv om der findes tre forskellige dialekter af det nordfrisisk, så forstår jeg udmærket Føringer-frisisk. Desværre mangler jeg ungdommens gå-på-mod til at kaste mig ud i brugen af det frisiske i tale, hvorimod jeg klarer det særdeles vel i sang. Og det er jo i grunden grænse-landets problem i en nøddeskal, hvem kan leve sig ind i sproge-

ne, hvem kan leve sig ind i folks tankegang og deres situation?

Vi synger tit »En bejler kom fra syd, og en fra Norden«, – ja, og den, der taler befolkningens sprog og forstår dens vilkår og bringer det bedste, hans folk har frembragt, med sig, det er ham, der har vundet. Det er derfor beskæmmende, når jeg som dansker, som Fynbo, skal ordne en udflugt for frisisktalende Føringer og så må tiltale dem på højtysk. Det er en ringe trøst, at der ikke er så forfærdelig mange danskere, der taler Føringer-frisisk, men det vil altså sige, at der heller ikke er særlig mange danske, der forstår sig på grænseproblemer. (Der er endnu færre tyskere, der forstår sig på de dele). Danmarks grænseproblemer er jo ikke ensidigt dansk-tyske; men oprindeligt ordnede danske og frisere i fællesskab grænseproblemerne, indtil Valdemar Sejrs uoverlagte ægteskaber bragte det tyske ind i grænseproblemerne.

For nylig indtraf den uheldige situation, at et selskab på besøg her i Nordfrisland kun

havde fem timer til deres rådighed her, og jeg nåede kun til Valdemarstidens problemer, Valdemar Sejr, hans koner Dagmar og Bengærd, hans søster Ingeborg, hans uheldige sønner, Valdemar, Erik, Abel og Kristoffer.

Jeg måtte tage afsked med selskabet, medens det endnu var i nedtrykt sindstilstand. Bare de ikke er kørt i grøften på vejen hjem? Jeg prøvede at afdæmpe de uheldige virkninger af Valdemarstiden ved at love at fortælle om Hedebytiden, når selskabet til næste år kommer igen. Den bliver man i godt humør af og kommer i sjæleligt ligevægt af at høre om.

*

»Nordfriesland« udgives af Nordfrisisk Institut, og man har kritiseret instituttet, fordi man mente, at det ikke arbejdede folkeligt nok, en kritik, vi foreløbig vil sætte et spørgsmålstegn ved: Har kritikken og kritikeren nogen baggrund? Det er baggrunden, det kommer an på. Først må vi bede om en definition på det folkelige i al almindelighed, og dernæst en redegørelse for den frisisk-folkelige situation. Undertegnede skal være den sidste til at fremhæve Verner Kambecks tørre og saglige artikler i »Nordfriesland« som værende i stand til at få de folkelige livskilder til at sprudle, men hvem tør i dag sige, at han kan starte en frisisk folkebevægelse? Vi måtte da søge vedkommende uden for den kristne såkaldte kulturkreds, for frisierne har godt kunnet leve et folkeligt liv uden kristendom, – kristendom såvel i den katolske kirkes skikkelse som i den efterfølgende protestantiske kirkes skikkelse, der i øvrigt ikke afveg meget fra den katolske – vandt ikke indpas i Nordfriesland af den grund, at det frisiske sprog er altfor kontant. Ordet jomfrufødsel kan ikke oversættes til frisisk, ikke i forbindelse med mennesker i hvert fald, måske nok, hvis man taler om muslinger. Og så kan De nok se, kære læser, at der så ikke er megen baggrund for kristendom i Nordfriesland, og at en, der tør tillade sig, at kritisere den nordfrisisk folkelighed,

at han skal have en særdeles interessant og enestående baggrund.

Det er derimod helt anderledes i Vestfrisland, der er man i den grad gennemsyret af kristne tanker, formentlig under indflydelse af de mange hollandske trosretninger, at man i øjeblikket er ved at arbejde på en økumenisk oversættelse af biblen til vestfrisisk; både protestanter og katolikker oversætter i fællesskab, efter fransk forbillede. Klaes de Vries, som er en virkelig ægte vestfriser, beretter om det på side 116. Alene af den grund burde en så stor dansk læserkreds som muligt stifte bekendtskab med tidskriftet. I øvrigt indeholder det mindeord over den smukke Elise Heitmann, der døde for kort tid siden; hendes oversættelse af et af Nis Petersens digte til frisisk, der er gengivet, klinger vældigt smukt. Jeg kender desværre ikke digtet i Nis Petersens form, men det hedder hos ham »Mit Land«.

I øvrigt oplyses det, at Frisland er 2022,5 km² stort, men når man regner vadehavet, som man kan hente al mulig føde op af, med, så er det 3791,7 km² stort.

Der findes et lille skrift for frisernes nationale forening, det hedder »Üüsen aine wai«, »Vor egen vej«. Skal den frisiske folkelighed komme til udtryk, bliver det formentligt i dette skrift og på det frisiske modersmål, og så bliver det interessant at læse frisisk.

*

I »Nordfriesland«s majnummer er der tolv artikler og oversigter og et enkelt større kort, alt i alt meget godt læsestof, og en god Europæer vil sørge for at få det læst. Ikke mindst for nordslesvigske læsere, som måske i fremmedherredømmets tid ikke ventede folkelig hjælp fra Nordfriesland, ja, måske knap vidste, hvor Nordfriesland lå, den gang hed det hele jo Tyskland og Prøjsen, vil dette nummer være særdeles interessant.

Det vil for øvrigt også være interessant engang at få oplyst, på hvilke biblioteker i Nordslesvig tidskriftet kan lånes?

En gammel, sønderjysk børneremse

AF ANDR. HEISEL

Gårdejer Andr. Heisel, Kassø, Rødekro, mindes en remse, han som barn lærte af sin bedstemor, der atter havde lært den af sin bedstemor. Han efterlyser andre, der også kender den gamle remse – eller måske andre remser?

Æ støj op tre stuind før dau
å tyllad før æ heed.
Æ spændt tre lærker for min vuen
å køer'em te di sveet.
Æ sku køer te Ribe slot,
de vå så stærk en heed;
æ svin di språng øver egetop,
æ brems di gik så fee.

Æ spue di dye te tidsfordriv,
om di fik noue å æe.
Jo, di såi pølser a en mus,
te der låi dø i reder;
samt isterflommen af en myg
å te en forsulten lop,
der vår så nysle bleven syk
og ku da slet it hop.

Denne gamle børneremse har jeg som barn lært af min bedstemor. Hun var født i Gestrup ved Agerskov i 1852, og der havde hun lært den af sin bedstemor, der da som enke og gammel kone sad i sit lille strå-tækte aftægtshus ved gården (tarveligt restaureret ovenhus) og vævede for folk fra morgen til aften. Hun var specialist i at væve stoffer til underdyner, møbelbetræk

og lign. Noget af dette tøj har holdt sig helt til vore dage, idet nogle af vore møbler for nylig er blevet betrukket med rester af det, efter at det i et par generationers tid har været anvendt som underdyner. Dette svære, solide stof kaldte hun »femsel«, eftersom hver tråd fra skytten fik fem slag med bommen, inden den næste tråd kom for. Da en arbejdende væv absolut ikke var lydløs, men kunne høres langt væk, sagde hun gerne til folk, at de gerne måtte stå udenfor og tælle efter, om hun snød med de fem slag. Hendes krav til arbejdsomhed og ærlighed med det har nok været større end hendes behov for renlighed og hygiejne. Man fortalte, at hun kunne undres over, at yngre koner kunne bruge en større del af deres dag til at støve af og skure gulv. Når hun havde brugt sin kost i et kvarter om morgenen, så var hun da rede til »at gå på væven« for resten af dagen.

Fra dette miljø stammer remsen. Det var en tid, hvor hver stavnsmand var et lille selvstændigt samfund for sig, fredeligt og usårbart udefra. Børnehaven og vuggestuen ordnede man ved, at børnebørnene, som naturligt var, søgte over til »oldemor« og fordrev en del af tiden der, til fælles glæde og opmuntring for alle parter. Og så var det jo med at finde på et eller andet til underholdning.

Efter dette skulle remsen jo i hvert fald være fra sidst i 1700-tallet; måske er den endnu ældre?

Noget af det særlige ved den er vel det

pædagogiske moment, der fremkommer ved, at der bevidst er byttet om på tingene for at få de små til at protestere og sige: »Och bedste, det passer da slet it«. Det er allerede galt i anden linie, hvor hun vil tulle (øse) vand over til kaffe eller lignende, inden hun har fået det opvarmet. Man plejede at tulle med kogende vand. Lad gå med lærkerne for vognen; med lidt barnlig fantasi er det vist i orden. Værre bliver det længere henne med svinene, der på grund af varmen i vejret sprang over egetoppene, og bremsene (insekter, der i varmen særligt plagede heste

og kvæg), der gik så fede ovre i marken langs med vejen. Isterflommerne er fedt-klumper, der særligt findes i svinets bug-hule ved nyrerne og ribbene. Det var noget væsentligt for datidens husholdning, når det fede svin blev slagtet. Klassificeringen gik i en anden retning dengang.

Naturligvis kan den fremsiges på rigsmål; men der er nu ligesom mere »tunge-slag« i dialekten. Måske er der nogen, der ad anden vej har mødt den før? Det kunne interessere mig at få det at vide.

Lederen af Åbenrå museum, personregisterfører Holger Jacobsen, bidrog til »Åbenrå festuge 1973« med en række sønderjyske børneremser.

Her er et udvalg:

Sko min hest, hvem kan bæst,
det kan æ præst,
nej vist kan han ej,
det kan æ smej,
som boe ue ved æ nørrelej.

En formaning:

Pæe å æ læe,
fålt ne'e i æ stikkelsbætræe
å rev sin klæe
gik in te moe å græe.
Moe, æ rev min klæe, moe, må æ it bæj
om et styk brø
lille Pæ da do skal ha klø.

Fik man en mariehøne på hånden, sagde man:

Vorherres dyr fly op a æ væe,
kom morn igjen med solskinsvæ'e.

Og meget drastisk var

Den gang æ vå en lille jen,
da vil æ snit å tælle,
men så skå æ min finge a
å, hvo blau den sælle.

En variation fra rigsdansk:

Stork, stork stene,
med de lange bene,
hvå hæ do væt så læng.
I kong Faroos enge,
dæ vå piche, der spinde guld,
dæ vå drenge, der kytte bul,
hosse, hosse, heja,
dæ vå nok å tej a.

Til slut en meget lille nidvoise:

Slarrepot å fløeskæg
gik ue å sål rån æg.

Grænselandsdagbog

VED FR. RUDBECK

SYD FOR GRÆNSEN

1. juni: Den slesvigholstenske landsregering har som mål inden 1980 at kunne tilbyde hvert tredje barn fra det afsluttede 3. år en børnehaveplads, erklærer socialminister Karl Eduard Claussen. Der er i dag 512 børnehaver med ialt 26.000 pladser, og der savnes således endnu ialt 40.000 børnehavepladser. Kun i Flensborg er der en børnehaveplads til hvert andet barn.

De danske skoler i Langballe og Hatlund vil fra det nye skoleårs begyndelse blive drevet som én skole (med 95 elever) og med én skoleleder.

2.–3. juni: De danske årsmøder i Sydslesvig omfattede 37 aftenmøder med 4990 deltagere og 3 friluftsmøder med tilsammen 12.000 deltagere.

3. juni: Ved et møde i forbundet for hjemstavnsfordrevne landbrugere oplyste landbrugsminister Ernst Engelbrecht-Greve, at efter krigen modtog Slesvig-Holsten 1,1 mill. flygtninge, hvoraf 32.000 var landbrugere. Hjemstavnsfordrevne landmænd dyrker i dag ialt 120.000 ha eller mere end 10 pct. af landbrugsarealet i Slesvig-Holsten. Til absorption af flygtningene har landet anvendt 80 mill. DM.

I Flensborg ophører sporvognskørslen og erstattes af busser.

Den danske børnehave i Humptrup udvides, så den får plads til 24 børn mod tidligere 16.

5. juni: Dansk Tipstjeneste sender 115.000 kr. til sydslesvigske organisationer.

Dansk Sundhedstjeneste for Sydslesvig oplyser på sin generalforsamling, at der i Sydslesvig beskæftiges 22 distriktsygeplejersker, 6 sundhedsplejersker og skolesygeplejersker, 5 læger og 1 tandlæge. Der er i 1972 –73 aflagt 47.489 hjemmebesøg.

7. juni: Inden for Flensborg Arbejdsformidlings område findes p. t. 3250 ledige arbejdspladser.

Dansk Kirke i Udlandet har beskikket pastor Thorvald Nielsen, Næstved, som præst i Kappel og Arnæs.

9. juni: Danfoss arbejder med planer om yderligere en fabrik syd for grænsen, der måske skal placeres i Slesvig. Indenrigsminister Rudolf Titzck tilsiger byen landsregeringens støtte i forbindelse med etableringen af en evt. Danfoss-filial.

13. juni: Kiellanddagens uddannelsesudvalg aflægger besøg i en række danske institutioner i Sydslesvig for at se, hvordan de tilskud, landet Slesvig-Holsten yder, anvendes. Skal landet Slesvig-Holsten yde større tilskud end de i loven nedfældede, måtte aftalerne mellem Danmark og Vesttyskland ændres, erklærede udvalgets formand, Heinz Lund.

19. juni: Kulturminister Niels Matthiasen besøger danske institutioner i Sydslesvig. Aktuelle teaterspørgsmål drøftes på et møde

i Flensborg. Kulturministeren gav løfte om et øget antal gæstespil ved danske opera- og balletensembler i Sydslesvig.

Kiellanddagen behandler Karl Otto Meyers forespørgsel til landsregeringen om, hvad den agter at gøre for at fremme den erhvervsøkonomiske udvikling i Sydslesvig.

Økonomiminister Jürgen Westphal erklærer, at landsregeringen ser det som en væsentlig opgave at forbedre den erhvervsøkonomiske struktur i landsdelen for dermed også at skabe et forbedret samarbejdsgrundlag mellem Nord- og Sydslesvig.

Landdagen vedtog enstemmigt SSV's resolution, hvori landsregeringen opfordres til at gøre sin indflydelse gældende for en særlig støtte til Sydslesvig.

20. juni: Kiellanddagen vedtog med 36 stemmer mod 30, at Slesvig og Flensborg amter med kommunevalget 1974 slås sammen til ét amt.

21. juni: Karl Otto Meyer rejser i landdagen spørgsmålet om at indsætte en særlig befuldmægtiget for behandlingen af kommunale og erhvervsøkonomiske problemer i Sydslesvig i lighed med den befuldmægtigede for økonomi-regionen Brunsbüttel.

23. juni: På et kontaktmøde mellem Sydslesvigsk Forening i Flensborg amt og Åbenrå Amts Grænseforening erklærer rektor Johs. Hoffmeyer, Grenå, at grænsearbejdet ikke behøver anden målsætning end erkendelsen af, at vi kommer hinanden ved.

Dansk Skoleforening modtager til udbygning af Ejderskolen i Rendsborg 100.000 DM fra A. P. Møllers fond.

26. juni: Aftalen om en sammenslutning af teatrene i Flensborg, Slesvig og Rendsborg godkendes af de tre byråd. Den fælles teater- og orkesterdrift påbegyndes med sæsonen 1974/75.

28. juni: Lindinger-Linien mellem List og Havneby har på 4 år befordret over 4 mill. passagerer.

29. juni: Udlånet på Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig er i året 1972/73 steget med 15,6 pct. Der er udlånt 268.559 bind mod 232.269 i forrige sæson. Voksenudlånet er steget med 13,5 pct. og børneudlånet med 16,5 pct.

Fredningsmyndighederne vil koncentrere sig om to opgaver i Nordfrisland: Bevarelsen af Frederiksstads karakteristiske trappegavle og den 800-årige tårnruin på Pelworm. Udgifterne anslås til henholdsvis 450.000 og 500.000 DM.

På en miljøbeskyttelseskongres i Flensborg arrangeret af seminariet og Teknisk Akademi diskuteredes nødvendigheden af særlige love om renholdelse af Flensborg fjord og af Østersøen frem for de nuværende dansk-tyske konventioner.

Det oplystes, at i Sydslesvig var alle søer med undtagelse af Nyhus sø og Vinderød sø ved at uddø.

Flensborg by yder 104.000 DM til Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger til indretning af et fritidscenter i Engelby.

Sydslesvigsk Forening talte pr. 1/1 1973 21.268 medlemmer, en nedgang på 399 medlemmer eller 1,8 pct. i forhold til i fjor, fremgår det af beretning aflagt på SSF's landsstyrelses generalforsamling. Der er holdt 1214 møder med i alt 64.071 deltagere.

30. juni: Det tyske kommunale biblioteks leder gennem 39 år, biblioteksdirektør, Dr. H. P. Johannsen, trækker sig tilbage.

NORD FOR GRÆNSEN

1. juni: Stiftamtmand Jens Pinholt, der blev udnævnt i 1943, fylder 70 år og trækker sig tilbage.

4. juni: Sønderjyllands amtsråd vedtager, at Gram sygehus bliver langtids-medicinsk sygehus; hidtil har det fungeret som kirurgisk-medicinsk sygehus.

6. juni: Folketinget vedtog med 117 stemmer for og 28 imod, mens 16 undlod at stemme, bygningen af en Storebælts-bro.

Det sønderjyske Landsbiblioteks udlån har i 1972/73 med udlån af 106.762 voksenbøger og 75.000 børnebøger været det hidtil største.

7. juni: De tyske privatskoler i Broager og Gråsten sluttet sammen. Der regnes med i alt 61 børn til den nye fællesskole i Gråsten.

13. juni: Kontaktudvalget for det tyske mindretal holder møde i København. Mindretallet fremsatte ønske om et generelt tilskud til kulturelle formål på 4–500.000 kr. og rejser det principielle spørgsmål, om man i København vil fastholde gensidighedsprincippet, når danske ministre rejser krav om øgede tyske tilskud til det danske mindretalsarbejde i Sydslesvig. Fra dansk side peges på, at man i forbindelse med lovændringer vil tilgode de tyske ønsker.

14. juni: Deutsche Selbsthilfe har siden starten i 1958 bevilget 795 låneandragender på i alt 2,5 mill. kr. Der er ydet lån til 193 landmænd, 185 købmænd, håndværkere og andre næringsdrivende og 319 til arbejdere og funktionærer.

Egnsudviklingsrådet bevilger til virksomheder i Sønderjylland som statslån 6,3 mill. kr. og til 3 andre formål 1,4 mill. kr. af en samlet bevillingssum på 19,7 mill. kr.

16. juni: I Lunden på Nord-Als indvies en ny tysk børnehave til 40 børn. Det slesvig-holstenske hjemstavlsforbund har til formålet ydet 80.000 DM.

18. juni: Ved en afstemning i Rejsby stemte 174 for Rejsby skoles bevarelse og kun 6 imod. 252 stemmer var nødvendige for at sikre skolens bevarelse.

Cimber Air åbner en flyrute fra Sønderborg til Sild, men får samtidig afslag på en anmodning om at etablere en rute fra Sønderborg til Kiel.

Sønderjysk Teaterforening kritiserer den nye teaterlov, der sikrer Sønderjysk Teaterforening et generelt tilskud på 250.000 kr., oplyses det på Sønderjysk Teaterforenings generalforsamling. Det tyske mindretal, som ikke har andel i disse bevillinger, peger samtidig på rimeligheden i det af kontaktudvalget rejste ønske om et fast tilskud på 4–500.000 kr. til tyske kulturelle formål.

20. juni: Frimenighedskirken i Haderslev, opført i 1897, overdrages til Den apostoliske Kirke, Haderslev.

Fritidsundervisningen i Sønderjyllands amt samlede i 1971/72 7237 elever eller 40 pct. af alle 14–18-årige, oplyser amtsskolekonsulent for fritidsundervisningen J. Damgaard Christensen.

21. juni: Det nye Landsbibliotek i Åbenrå indvies af kulturminister Niels Matthiasen.

På Galgebakken i Åbenrå afsløres en sten til minde om byens sidste rettersted.

23. juni: Der er indledt forhandlinger med Nordwestdeutsche Kraftwerke med henblik på fællesskab om et dansk-tysk kraftværk ved Åbenrå.

Det tyske gymnasium i Åbenrå dimitterer 34 studenter.

27. juni: Sygehusvæsenet i Sønderjyllands amt er landets billigste med kun 445 kr. pr. indbygger mod landsgennemsnittets 609 kr.

28. juni: Der stiftes en forening til bevarelse af Løjtland. Formålet er at forhindre eller afbøde indgreb i Løjtlands landskabelige og miljømæssige værdier.

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hyldeerne

Haderslev - Tlf. 52 25 71

Grænselandets liv Grænselandets sang

møder De i

Jydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

Idræts højskolen i Sønderborg

Højskole med lederuddannelse i gymnastik, boldspil, fri idræt og svømning.

6 mdrs. vinterkursus for mænd og kvinder fra 3/10-28/3.

3 mdrs. sommerkursus for mænd og kvinder fra 3/5-28/7.

Tlf. (04) 42 18 48

Bent Brier

De har hørt om det penge-løse ræmfund... det er noget med checks... det er noget nemt... noget der holder orden i det økonomiske. Tal med Sydbank - de taler Deres sprog.

CHECK KONTO

SYDBANK
den sønderjyske bank

Besøg
landsdelens
museer

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri A/s

Jernbanegade 8, Tønder, tlf. 72 15 50

M. Schaumanns Klædefabrik A/S
Afd. for kemisk rensning TRYLIN
Haderslev

**WINDFELD-HANSENS
BOMULDSSPINDERIER A/S
VEJLE**

LØGUMKLOSTER HØJSKOLE
Kursus begynder sept., nov., febr.
Korte sommerkursus
Tlf. 74 33 25

ANDELSBANKEN

Sønderjyske Afdelinger

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

Jyllands
Kreditforening

HADERSLEV
TELEFON NR. (04) 52 27 25

Sønderjysk
Tæppefabrik

A. R. Kjærby A-S
Højer

Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole
Brørup station

A/S Sønderjysk Frøforsyning
Frøavl & Frøhandel
Aabenraa

OVE ARKIL A/S
CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR
HADERSLEV

Hejmdals
BOGTRYKKERI
AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

HORSENS HAVN

- Mange moderne stykgodskraner
- 7,00 m vanddybde
- Havnen kan besejles dag og nat
- Store arealer ved kaj og jernbanespor ledige til udleje

Selskabs- og udflugtskørsel
 Ruleautomobil-Aktieselskabet
 for Haderslev Amt og By
 Haderslev, tlf. (04) 52 38 55

Morso Støbegods
 Aktieselskabet
 N. A. Christensen & Co.
 Kongelig Hofleverandør
 NYKØBING MORS

Sønderjysk Månedsskrifts adresse:

H. P. Hanssensvej 9, Haderslev,
 tlf. (04) 52 17 37.

Redaktørernes adresser:

Viceskoleinspektør W. Christiansen,
 Brorsonsvej 37, Tønder, tlf. (04) 72 18 78.
 Viceskoleinspektør Chr. Stenz,
 Tøndervej 173, Abenrå, tlf. (04) 62 14 50.
 Cand. polit. Inger Bjørn Svensson,
 H. P. Hanssensvej 9, Haderslev.
 Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri a-s,
 Tønder.

HØJST ANTIK

Storegade 18, Løgumkloster. – Aben:
 Hverdage kl. 16–17.30, fredag kl. 16–20.
 Privat: E. Lund Christiansen, Bredgade
 4, Øster Højst. Tlf. (04) 74 51 36.

DANEBOD HØJSKOLE - ALS

3 mdr. sommer-, 5 mdr. vinterskole
 Tlf. (04) 46 41 12

Gunnar Rasmussen

TRY HØJSKOLE

9330
 Dronninglund
 Sygeplejehøjskole

SØNDERBORG HANDELSSKOLE

Handelsgymnasium - Handelshøjskole-
 afdeling

Sdr. Landevej 30 - Tlf. (04) 42 55 25

TØNDER STATSSEMINARIUM

Grønlandsseminariet
 Tilmelding for 1973/74 helst inden
 1. maj, senest 30. juni.
 Telf. (04) 72 12 30

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM 1/5 • VOJENS